

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК 334.75+336.5 (575.1)

АЗИМОВА ДИЛАФРУЗ МИРЗАТИЛЛАЕВНА

**Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда тижорат
банклари ролини оширишнинг назарий масалалари**
(Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари маълумотлари мисолида)

5A230101-Иқтисодий назария

Магистр
академик даражасини олиш учун ёзилган

ДИ С С Е Р Т А Ц И Я

Илмий раҳбар:
иқтисод фанлари доктори, профессор
Расулов Тўлқин Сагторович

Тошкент-2013

Магистрлик диссертация иши “Иқтисодиёт назарияси” кафедрасида
дастлабки ҳимоядан ўтган. _____-сонли баённома
«_____»_____2013 йил

Илмий раҳбар: _____
(ф.и.ш.) (имзо) (сана)

Магистр: _____
(ф.и.ш.) (имзо) (сана)

М У Н Д А Р И Ж А		
КИРИШ		3
I боб.	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлашнинг назарий асослари ва унда тижорат банкларининг тутган ўрни	84
1.	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг назарий асослари ва ўзига хос хусусиятлари.....	
2.	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда тижорат банкларининг тутган ўрни.....	
3.	Хорижий мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашни ташкил этиш тажрибалари.....	
	I боб бўйича хулоса.....	
II боб.	Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш амалиётининг таҳлили	
1.	Миллий иқтисодий ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти ва ривожланиш тенденциялари	
2.	Тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш амалиёти.....	
3.	Инқирозга қарши чоралар дастурида Жаҳондаги таркибий ўзгаришлар шароитида тижорат банкларининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиялаштиришга таъсирининг назарий жиҳатлари.....	
	II боб бўйича хулоса.....	
III боб.	Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш амалиётини такомиллаштириш	
1.	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига банк хизматлари амалиётини ривожлантириш билан боғлиқ муаммолар.....	
2.	Тижорат банклари томонидан тадбиркорлик субъектларига банк хизматлари амалиётини такомиллаштириш йўналишлари.....	
	III боб бўйича хулоса.....	
	Хулоса	
	Адабиётлар рўйхати	
	Иловалар	

КИРИШ

Диссертация мавзусининг асосланиши ва долзарблиги. Ўзбекистон иқтисодий-иш барқарор суръатларда ривожлантириш омилларидан бири кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тараққий этишини таъминлаш ҳисобланади. Ушбу соҳа бозор конъюнктураси ўзгаришларига тез мослаша олиши, янги иш ўринларини яратиш орқали аҳоли бандлигини таъминлаш ва даромад манбаларини яратиши, ўрта мулкдолар синфини шакллантириш хусусиятларига эгаллиги билан ажралиб туради. Айнан мазкур секторни ривожлантириш ҳисобидан мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий, социал ва иқтисодий барқарорликдан манфаатдор, уни тараққиёт ва демократик туб ўзгаришлар сари фаол ҳаракатлантирадиган куч ҳисобланган ижтимоий қатлам шаклланмоқда. Ўзбекистон Республикаси И.А. Каримов ушбу масаланинг муҳимлиги тўғрисида тўхталиб, «...2013 йилда 970 мингдан ортиқ янги иш ўрни ташкил этиш кўзда тутилган. Муҳим ижтимоий аҳамиятга эга бўлган мазкур масалани ҳал этишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Ушбу соҳаларда қарийб 500 минг иш ўрни яратиш режалаштирилмоқда¹», деб таъкидлаган эдилар. Бу эса, ўз навбатида, улар фаолиятини молиялаштириш механизмини такомиллаштиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар қабул қилиш заруриятини юзага келтиради.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотларни янада барқарор ўсиш ва халқнинг юқори фаровонлигини таъминлаш, минтақаларда фаолият юритаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашни жадал ривожлантириш, ушбу соҳани молиялаштириш

¹ Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. Президент Ислам Абдуганиевич Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // «Халқ сўзи», 2013 йил, 19 январь.

тизимига янгиликлар киритиш ҳамда уларнинг ишлаб чиқаришни инновацион технологиялар асосида модернизация қилиш ва узоқ муддатли кредитлар ҳажмини оширишни тақозо этади.

Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш босқичида мамлакатмизда банк томонидан кўрсатилаётган хизматлар амалиётини такомиллаштириш борасида айрим ўз ечимини кутаётган муаммолар мавжуд. Жумладан, КБХТ субъектларининг банк хизматларига бўлган талабини ҳисобга олган ҳолда молиявий хизматлар кўрсатувчи ташкилотлар сонини ошириб бориш, асосий эътиборни уларнинг республика ҳудудлари бўйича мутаносиб жойлашувига қаратиш зарур. Шунинг билан биргаликда, кредитни нақд пул шаклида олишдаги чекловлар, юқори ликвидли гаров объектларининг етишмаслиги ҳамда кредит бўйича қарздорликни ундириш масалалари кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг мазкур кредитлардан фойдаланиш имкониятини чеклаб қўяди.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасида банк хизматларини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган муаммоларнинг мавжудлиги ва уларни ҳал қилишга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишнинг зарурлиги ушбу магистрлик диссертация мавзусининг долзарблигини белгилайди.

Тадқиқот объекти ва предмети. Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатаётган тижорат банкларининг кичик бизнес субъектларини кредитлашга қаратилган фаолияти.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш жараёнида вужудга келадиган иқтисодий муносабатлардан иборат.

Тадқиқот мақсади ва вазифалари. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини молиявий кўллаб-қувватлашда банк тизимининг ўрнини очиб бериш, республикамизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини кредитлашни такомиллаштириш бўйича илмий-амалий таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот ишининг мақсадидан келиб чиқиб қуйидаги вазифалар белгиланди:

- «кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик» тушунчаларининг моҳиятини ёритиш ва тавсифлаш, миллий иқтисодий ривожлантиришдаги роли ва ривожланиш тенденцияларига баҳо бериш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлашда банк тизимининг роли ва аҳамиятини асослаб бериш;
- кредитлаш амалиётини такомиллаштириш бўйича илғор хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш ва ундан Ўзбекистон амалиётида фойдаланиш имкониятлари юзасидан илмий тавсиялар ишлаб чиқиш;
- республикада кредитлаш, шу жумладан микрокредитлаш амалиётининг замонавий ҳолатини таҳлил қилиш;
- тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш амалиётини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг асосий масалалари ва фаразлари.

- КБХТ субъектларига тижорат банклари томонидан кўрсатилаётган хизматлар амалиётидаги ўзига хос муаммолар аниқланган ва уларни бартараф этишга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар берилган;
- берилган кредитлар бўйича гаровга олинган мулкни реализация қилиш механизмини такомиллаштириш таклифи асосланди;
- тижорат банкларининг молиявий хизматлардан олинган даромадларини солиқдан озод қилиниши натижасида ҳосил бўлган маблағларни тўлиқ уларнинг капиталлашиш даражасини оширишга йўналтириш орқали молиявий хизматлар ҳажмини оширишнинг мақсадга мувофиқлиги асослаб берилди.

Диссертация ишида ишлаб чиқилган илмий таклиф ва амалий тавсияларнинг амалиётга тадбиқ этилиши тижорат банклари томонидан кўрсатилаётган хизматлар ҳажмини ва сифатини сезиларли даражада ошишига олиб келиб мумкин.

Мавзу бўйича адабиётлар таҳлили. КБХТ ташкил этилиши ва ривожланишининг айрим жиҳатлари Й.Шумпетер, А.Хоскин, Р.Хизрич, Ф.Хайекларнинг илмий асарларида² чуқур тадқиқ қилинган.

Тижорат банкларининг бажарадиган асосий функциялари, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, кредитлаш ва молиявий таъминлаш муаммоларини хорижий ва республикамиз иқтисодчи-олимлар томонидан ўрганилиб келинмоқда. Хорижлик иқтисодчи-олимлардан А.Бусыгин, Н.Сирополис, М.Лапуста, Ю.Старостин, О.Лаврушин, Ю.Рубина, М.Юнус, Б.Райзберг³ ва бошқаларнинг илмий ишлари шулар жумласига киради.

Ўзбекистон республикаси Президенти И.А.Каримов илмий асарларида кичик бизнес субъектларига молиявий хизматларни кўрсатишни ривожлантиришда солиқ ва кредит имтиёзлари беришнинг муҳим аҳамиятга эга эканлиги таъкидланади⁴.

Ўзбекистонда иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлашнинг алоҳида назарий ва амалий жиҳатлари иқтисодчи олимлардан Ш.Абдуллаева, Ё.Абдуллаев, А.Ваҳобов, А.Ўлмасов, Т.Қоралиев, Д.Тажигаева, Р.Омонов илмий-тадқиқот ишларида тадқиқ қилинган⁵.

² Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. – М.: Эксмо, 2007. – 534 с.; Хоскин А. Курс предпринимательства. – М.: Дело, 1993. – 114 с.; Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство. – М.: Дело, 1991. – 172 с.; Хайек Ф.Ф. Познание, конкуренция и свобода. Аналогия сочинений. – М.: Пневма, 1990. – 309 с.

³ Бусыгин А.В. Предпринимательство. Основной курс: учебник для вузов. – М.: ИНФРА – М, 1997. – 608 с.; Сирополис Николас К. Управление малым бизнесом. Руководство для предпринимателей: пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – 672 с.; Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: учебник. – М, 2008. – 685 с.; Лаврушин О.И. Банковское дело. – М.: Финансы и статистика, 2005. 672 с.; Основы бизнеса/Под.ред.Ю.Б.Рубина. Учебник. 6-е изд., перераб. и дополн. – М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2005. – 784с.; Юнус М., Создавая мир без бедности. Социальный бизнес и будущее капитализма. – М.: Альпина Паблишер, 2009. – 307 с.; Райзберг Б.А. Основы экономики предпринимательства. – М.: Знание, 1995. – 206 с.

⁴ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 24 б.

⁵ Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари ва кредитлаш. – Т.: Молия, 2002. – 304 б.; Абдуллаев Ё.А., Юлдашев Ш.А. Малый бизнес и предпринимательство: учебник. – Т.: Иқтисод-молия, 2008. – 340 с.; Ўлмасов А., Ваҳобов А. Иқтисодиёт назарияси: дарслик. – Т.: Шарқ, 2006. – 408 б.; Қоралиев Т.М., Яхшибоев Ғ.Қ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиявий таъминлаш механизми. Моногр. – Т.: Академия, 2006. – 118 б.; Тажигаева Д.А. Микрокредитование в системе кредитных отношений (на примере

Тадқиқотда қўлланилган услубларнинг қисқача тавсифи.
Диссертацияда илмий абстракция, қиёсий таҳлил, иқтисодий-статистик таҳлил, гуруҳлаш, тизимли ёндашув усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқот натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти.
Тадқиқот жараёнида шакллантирилган илмий таклиф ва амалий тавсиялардан КБХТ субъектларини кредитлашга оид илмий-тадқиқот ишларини янада чуқурлаштиришда, молия-кредит муассасаларининг КБХТ субъектларини кредитлаш амалиётини такомиллаштиришнинг устувор йўналишларини, кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлаш дастурларини ишлаб чиқиш ва кредитлаш амалиётини такомиллаштиришда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги.

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг миллий иқтисодиётни ривожлантиришдаги роли ва аҳамияти очиб берилди;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлашда банк тизимининг роли ва аҳамияти асосланди;

- республикамизда тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш амалиёти таҳлил этилиб мавжуд муаммолар аниқланди ва ушбу муаммони ҳал этиш йўллари таклиф этилди;

- тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш амалиётини такомиллаштириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқилди.

Диссертация таркибининг қисқача тавсифи. Диссертация таркиби кириш, учта боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат.

I-боб. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг назарий асослари ва унда тижорат банкларининг тутган ўрни

1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг назарий асослари ва ўзига хос хусусиятлари

Иқтисодий таълимот тарихидан маълумки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятининг назарий ва амалий жиҳатлари хорижлик иқтисодчи олимлар - Р.Кантильон, А.Смит, А.Маршалл, Ж.Б.Сей, В.Зомбарт, Й.Шумпетер, Ж.Б.Кларк, Р.Хизрич, А.Хоскин, Ф.Хайек, Н.Сирополисларнинг илмий ишларида чуқур тадқиқ қилинган ва тегишли илмий-назарий ва амалий хулосалар, тавсиялар шакллантирилган ҳамда илмий таклифлар ишлаб чиқилган.

Биз илмий ишнинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиб, “бизнес” ва “тадбиркорлик” тушунчаларининг мазмун-моҳиятини ифодаловчи таниқли иқтисодчи олимларнинг фикр ва қарашларини (1-илова) ўрганган ҳолда, бу тушунчаларга ўз мулоҳазаларимизни баён этамиз.

Иқтисодчи-олимлар “бизнес” тушунчасини “иш”, “муносабат”, “машғулот” фойда олишга қаратилган бозор муносабатлари субъектларининг иқтисодий фаолияти, пулдан пул чиқаришга қаратилган фаолият, деб, “тадбиркорлик” тушунчасини яратувчанлик орқали ҳамда аҳоли талабини қондириш асосида даромад топишга қаратилган, инсонларга наф келтирувчи иқтисодий фаолият, жавобгарлик, мустақиллик, бозорбоп товарлар ишлаб чиқариш орқали фойда олишга эришиш, хатарга тайёр бўлиш, ғояларга бой, иродалилиқ, тиришқоқлик ва ташкилотчилик каби хусусиятлар мужассамлашган ташаббускор фаолият, деб талқин этадилар. Айрим иқтисодчи-олимлар “бизнес” ва “тадбиркорлик”ни маънодош тушунчалар, деб ҳисоблайдилар. Хусусан, профессор М.Расулов фикрича: “тадбиркорлик моҳияти, тадбиркорлик ва бизнес тушунчалари бир хил”⁶.

⁶Расулов М. Бозор иқтисодиёти асослари. –Т.: Ўзбекистон, 1999. – 217-бет.

Иқтисодий адабиётларда “тадбиркор” тушунчаси биринчи марта 1723 йилда Парижда нашрдан чиққан “Умумий тижорат луғати”да пайдо бўлган ва бунда “тадбиркор” деганда “ишлаб чиқариш ва объектлар қурилиши бўйича мажбуриятни ўз зиммасига олган шахс”⁷ тушуниланган. Илмий термин сифатида “тадбиркорлик” тушунчаси XVIII асрнинг бошида таниқли инглиз иқтисодчиси Ричард Кантильон ишларида қўлланилган⁸. Унинг фикрича, “тадбиркор – бу фойда олиши чегараланмаган ва товарларни арзон нархда сотиб олади-ю, лекин уни қимматроқ нархда сотади, у таваккалчи, таклифни талабга мословчи шахсдир”⁹.

А. Бусыгин тадбиркорликни “фойда олиш мақсадидаги иқтисодий фаолликнинг махсус тури” сифатида таърифлаб, тадбиркорлик фаолиятининг мақсади деб, шундай товарни ишлаб чиқариш ва сотишни тушунадики, у бозорда талабга эга бўлиб, тадбиркорга фойда келтириши лозим. У тадбиркорликни янги нарсани яратиш жараёни сифатида, тадбиркорни эса буларнинг барчасига зарурий вақт ва куч сарфловчи, бача молиявий, психологик ва ижтимоий таваккалчиликни зиммасига олувчи, эвазига пул ва эришган муваффақиятдан қониқиш ҳосил қилувчи инсон сифатида қарайди”¹⁰.

Н. Сирополис тадбиркорликни жонли, динамик фаолият ҳисоблаб, тадбиркорни ишлаб чиқариш корхоналарини ташкил этувчи, уни бошқарувчи ва барча мавжуд рискни ўзига олувчи шахс сифатида талқин қилади ва тадбиркорликнинг қўйидаги муҳим хусусиятларини кўрсатиб беради: аниқ мақсадларни кўзлаш; новаторлик; фаолиятнинг рисклилиги; ўзига ишонч; қатъиятлилик; жавобгарлик¹¹.

М. Лапуста, Ю. Старостин тадқиқотларида “кичик тадбиркорлик – қонунчиликда белгиланган меъёрларга мувофиқ бозор иқтисодиёти

⁷ Основы бизнеса/под.ред. Ю.Б.Рубина. Учебник. 6-е изд. – М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2005. – 47 стр.

⁸ Акимов О.Ю. Малый и средний бизнес: эволюция понятий, рыночная среда, проблема развития. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 24 стр.

⁹ Основы бизнеса/под.ред. Ю.Б.Рубина. Учебник. 6-е изд. – М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2005. – 47 стр.

¹⁰ Бусыгин А.В. Предпринимательство, начальный курс. – М: НИРП, 1992. – 17 стр.

¹¹ Сирополис Николас К. Управление малым бизнесом. Руководство для предпринимателей: Пер. с англ. - М.: Дело, 1997. - с. 50-60.

субъектлари томонидан тадбиркорлик фаолиятининг амалга оширилиши” сифатида қайд этилган¹².

“Экономикс” дарслигининг муаллифлари Макконелл К. Р., Брюс Л. фикрича, “кичик бизнес - бу шундай соҳаки, у товарлар ва хизматлар ишлаб чиқарилиши жараёнида ер ресурслари, капитал ва меҳнатни бирлаштириш бўйича ташаббусни ўз зиммасига олади, шу билан бирга бизнесни юритиш жараёнида асосий қарорларни қабул қилади. Шунингдек, кичик бизнес янгилик яратувчи бўлиб, тижорат асосида янги маҳсулотлар, янги ишлаб чиқариш технологиялари ёки бизнесни ташкил этишнинг янги шакллари ишлаб чиқаришга интилувчи, рискли фаолиятдир”¹³.

А. Ўлмасов, А. Ваҳобовлар фикрича, “тадбиркорлик моҳиятан бизнеснинг асосий тури. Аммо ҳар қандай бизнесни тадбиркорлик деб бўлмади. Бунинг учун бизнес яратувчилик белгиларига эга бўлиши лозим. Бизнес кенг маънода пулдан пул чиқаришга қаратилган фаолият. Аммо бундай фаолиятда яратувчилик бўлганда тадбиркорлик юзага келади, яъни биронта ишга капитал қўйиб, ресурсларни самарали ишлатиб, товар ва хизматларни яратиш ташкил этилганда буни тадбиркорлик деб айтиш мумкин” – дея таърифлайдилар¹⁴.

Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунига мурожат қиладиган бўлсак, унда “Тадбиркорлик фаолияти (тадбиркорлик) – тадбиркорлик фаолияти субъектлари томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган, таваккал қилиб ва ўз мулкий жавобгарлиги остида даромад (фойда) олишга қаратилган ташаббускор фаолият” сифатида таърифланган¹⁵.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунгача иқтисодчи-олимлар томонидан олиб борилган кўпгина изланишларда билдирилган хулосаларни ўрганиш натижасида ва олиб борилган тадқиқотлар асосида шаклланган

¹²Лапуста М. Г., Старостин Ю. Л. Малое предпринимательство. - М.: ИНФРА-М, 1997. - С. 5.

¹³Макконелл К.Р., Брюс Л. Экономикс. Т – 1., - М: Дело, 1992. – с.38

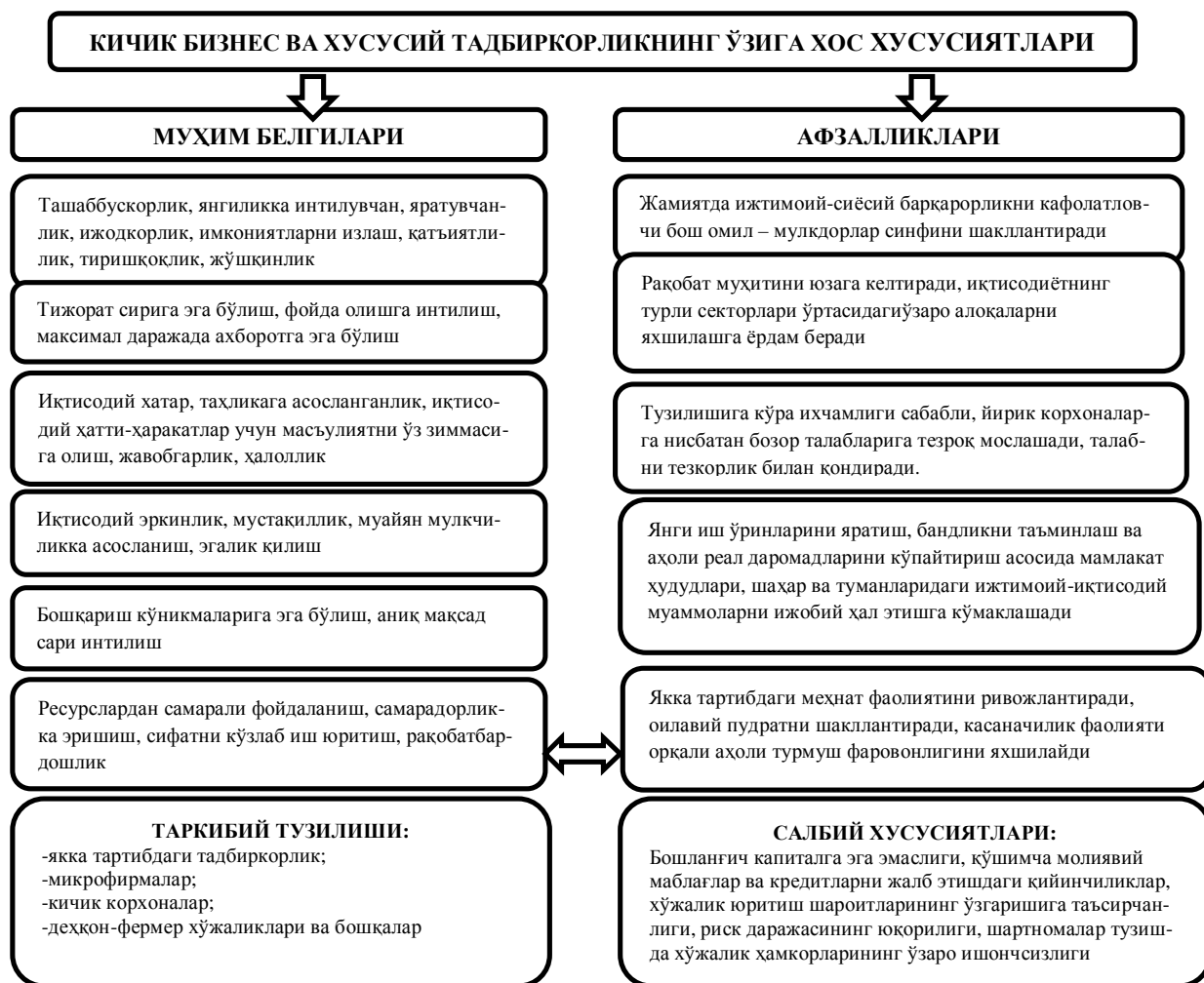
¹⁴Ўлмасов А., Ваҳобов А. Иқтисодиёт назарияси: Дарслик. – Т.: Шарқ, 2006.- 142-бет.

¹⁵Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни.3-модда. Т.:2000 й.

фикримизга кўра, тадбиркорлик бизнеснинг асосий унсури бўлиб, унинг ривожланиши бизнесни ташкил этиш учун хизмат қилади. Тадбиркорлик фаолияти бизнеснинг бир шакли сифатида намоён бўлади ва унинг турли соҳаларида амалга оширилади. Бироқ, бизнес кенгрок тушунча. Агар бизнес пул топиш ва уни кўпайтиришни англатса, тадбиркорлик яратувчанлик билан, иқтисодий фаолият орқали даромад топиш ва уни кўпайтиришдир. Тадбиркорлик ва яратувчанлик бир-бири билан боғлиқ ва бир бутунликни ташкил қилади, деб хулоса қилиш мумкин.

“Тадбиркорлик”, “бизнес”, “хусусий тадбиркорлик” тушунчалари мазмуни ва унинг турли даврларда турли хил иқтисодчи олимлар томонидан таъриф-талқин этилишини ўрганиш бўйича олиб борилган тадқиқотларимиз натижасида мазкур атамаларга замонавий мазмундаги таърифларни ишлаб чиқдик. Фикримизча, мавжуд қонунчиликка мувофиқ моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланиш, ўз тажрибаси ва билими, яратувчанлик ва асосида фойда олишга қаратилган ташаббускор фаолиятни – тадбиркорлик; амалдаги қонунлар доирасида ҳар қандай фаолият билан шуғулланиб, шу жумладан, товар ва хизматлар яратиш орқали фойда олишга қаратилган иқтисодий фаолиятни – бизнес; тадбиркорлик субъектларининг қонун доирасида ўз ва ўзга маблағлар ҳамда интеллектуал салоҳияти эвазига яратувчанлик ва риск асосида турли иқтисодий ўзгаришларга тез мослашувчи, аҳолининг талабини қондирувчи маҳсулотлар (иш, хизмат) ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш орқали фойда олишга қаратилган ташаббускор фаолиятни – хусусий тадбиркорлик, деб таърифланишини ўринли деб ҳисоблаймиз. Тадбиркорлик яратувчанлик хусусияти билан бизнестан фарқланади ва “кичик” сўзи мулк шаклини эмас, фақатгина, корхона кўламини тавсифлайди.

Кичик бизнеснинг муҳим белгиларидан бири ўз ишига, мулкига бевосита эгалик қилишда намоён бўлади. Тадқиқот натижаларига асосланиб, унинг ўзига хос хусусиятларини алоҳида ажратиб, қуйидагича тасвирлаш мумкин.

1.1.1-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўзига хос хусусиятлари¹⁶

КБХТнинг муҳим белгилари ва афзалликлари сабаб, соҳа тараққиётига XIX асрнинг 60-йилларида эътибор берилиб, бу даврда қўл меҳнатининг юқори бўлиши билан бирга якка тартибдаги тадбиркорлик алоҳида ўрин тутган. Майда ҳунармандчилик ҳамда савдогарлик ривожланган. Бироқ, эркин тадбиркорлик билан шуғулланишга йўл қўйилмаган. 1917-1990 йилларда эркин тадбиркорлик фаолияти турли маъмурий йўллар билан чекланган, ишлаб чиқариш экстенсив (ресурсталаб) йўл билан ривожланган, бунда хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий-ижтимоий муаммоларни бартараф этишдаги аҳамияти инкор этилган. 1991-1995 йилларда, яъни мустақиллик даврида

¹⁶Тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Президентимизнинг оқилона олиб борган иқтисодий сиёсати натижасида кичик ва хусусий бизнес устун даражада ривожланди, хунармандчилик, ишбилармонлик, ижодкорлик каби анъаналар тиклана бошланди, иқтисодиётни эркинлаштириш бош вазифа қилиб белгиланди. 1996-1999 йилларда КБХТнинг ривожланиши қатор омиллар таъсирида бироз сусайди. Бироқ, айнан мана шу йилларда КБХТни кредитлашнинг ҳуқуқий асоси шакллантирилди. 2000-2009 йиллар қайта уйғониш, тикланиш ва юксалиш давлари бўлиб, бунда тадбиркорларнинг иқтисодий эркинлигини ошириш, бозор ислохотларини янада чуқурлаштириш ишлари жадаллашди, рақобат муҳити ривожлантирилди. Президентимиз соҳага оид қатор Фармон ва Қарорларида КБХТ субъектлари учун кўплаб имтиёз ва рағбатлантириш омиллари фаол жорий қилинди. Юқоридагилардан келиб чиқиб, Ўзбекистонда КБХТ фаолиятининг шаклланиши ва тараққиёти босқичларини Россия империяси мустамлакачилик даври, Мустабид совет ҳокимияти ҳукмронлиги даври ва Мустақиллик-миллий истиқлол давларига бўлиб ўрганиш мумкин (2-илова).

Жаҳон амалиётида тасдиқланишича, юқори техникадан муваффақият омили сифатида кенг фойдаланилган, янги соҳаларни ўзлаштириш билан боғлиқ ҳамда тадбиркорлик вазифасини аниқ бажараётган корхоналар, асосан, кичик корхоналар кўринишида вужудга келмоқда. КБХТнинг асосий устуворлиги ҳам унинг тез суръатлар билан ривожланиб, келажақда жуда йирик корхоналарга айланишида ўз аксини топади.¹⁷

Таъкидлаш жоизки, ривожланган мамлакатларда КБХТ корхоналари тоифаси бир қанча мезонлар бўйича тавсифланади. Кўпгина мамлакатларда, асосан, ишчилар сони олинади, бошқалари эса бир қанча мезонларга эга. Бу мезонлар ҳар бир давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатидан келиб чиқиб белгиланади, албатта. Ўзбекистонда эса КБХТ

¹⁷ Масалан “Сони” компанияси 1946 йилда 20 кишидан иборат кичик корхона тарзида иш бошлаган бўлса, ҳозирги кунга келиб, 476 млрд.иен.га тенг капиталга ва 168 минг нафар ишчи-хизматчисига эга бўлган йирик саноат ишлаб чиқариш корхонасига айланди. Манба: Каримов А.А. Корпоратив бошқарув тизимида бухгалтерия ҳисоби ва аудит. – Т.: Иқтисод-молия, 2008.-79-бет.

субъектларини таснифлашда ишчилар сони ягона мезон ҳисобланади (3-илова). КБХТ имкониятлари ва фаолияти самарадорлигини, уларга яратилган қулайликларидан фойдаланиш даражасини ошириш ва ривожланган мамлакатларнинг кўп йиллик тажрибаларини ҳисобга олиб, мазкур субъектларни таснифлашда фақат ишчилар сони ҳисобга олиниши фан-техника тараққиёти шароитида корxonанинг ҳақиқий кўлами ҳақида аниқ ва тўғри маълумотлар бера олмаслиги мумкин. Шунини ҳисобга олиб, истиқболда КБХТ субъектларини таснифлашда маҳсулот сотиш ҳажми ва устав капитали миқдорини ҳам мезон сифатида қабул қилиш лозимлигини эътиборга олиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Мамлакатимизда КБХТ фаолияти тараққиётини таъминлаш унинг назарий асослари ва ўзига хос хусусиятларини ўрганиш билан бир қаторда КБХТ фаолиятини ривожлантиришда тижорат банкларининг тутган ўрнини тадқиқ этиш заруриятини келтириб чиқаради.

2. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда тижорат банкларининг тутган ўрни

Биз илмий изланишимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда тижорат банкларининг тутган ўрни моҳиятини очиш олдидан асосий эътиборимизни банк тизимини моҳиятини ёритишга ҳаракат қиламиз.

Тижорат банкининг моҳиятини билиш учун банк тушунчасининг турли қарашларини ўрганишни талаб қилади. Ҳақиқий банк фаолиятининг дастлабки элементлари қадимги Италия, Греция ва Мисрнинг йирик савдо шаҳарларида юзага чиққан. Банк ишининг биринчи малакали иштирокчилари деб ўрта асрдаги саррофлар ва судхўрларни ҳисоблаш мумкин. Шунини таъкидлаш лозимки, банк сўзи италянча “banco” (саррофларнинг столи, пул турадиган стол) сўзидан келиб чиққан¹⁸. Илк бор банк операцияларининг таркибига сарофлар томонидан турли тангаларни сотиб олиш, сотиш, уларни алмаштириб бериш ва мижозлар фикрларини ўрганиш ҳамда бошқариш кирган.

Тижорат банкларининг моҳиятини очиб беришда баъзи адабиётларда қуйидаги асосий аспектлар кўрсатилади:

- Ø пул сақланадиган омборхона;
- Ø муассаса ва ташкилот;
- Ø иқтисодий бошқариш органи;
- Ø биржа агенти;
- Ø кредит корхонаси¹⁹.

Баъзи иқтисодчи олимлар эса тижорат банкларининг моҳиятини очишда қуйидаги учта аспекти кўрсатадилар:

1. Тижорат банкларини товарлар ва хизматлар айланмасини таъминловчи махсус корхона;

¹⁸Банковское дело. Учебник под ред.проф. Г.Г.Коробовой. – М.: “Экономист”. 2005г. 20 стр.

¹⁹Банковское дело. Учебник под ред.проф. Г.Г.Коробовой. – М.: “Экономист”. 2005г. 26 стр.

2. Молиявий воситачи;

3. Иқтисодиётни ликвидлигини таъминловчи манба²⁰.

Биз илмий изланишимизда тижорат банкининг моҳияти бўйича юқоридаги қарашларни чуқурроқ таҳлил этишга ҳаракат қиламиз. Тижорат банки - бу пул сақланадиган омборхона деган тушунча ўз моҳиятига кўра тўғри мулоҳаза. Чунки, хўжалик юритувчи субъектлар ва мамлакат аҳолиси ўз пулларини тижорат банкларида сақлайдилар. Худди шу ерда тижорат банкининг молиявий воситачи функцияси юзага чиқади. Тижорат банки молиявий воситачи сифатида “жамғарма – инвестиция” жараёнини амалга оширади. Бир томондан улар хўжалик юритувчи субъектлар ва мамлакат аҳолисининг вақтинча бўш пул маблағларини сақлаб берадилар ҳамда уларни эгаларига маълум даромад тўлайдилар.

Иккинчи томондан тижорат банклари хўжалик юритувчи субъектлар ва фуқароларнинг инвестицияга бўлган эҳтиёжини керакли пул маблағлари билан таъминлайдилар. Тижорат банкларини бу корхона деган изоҳига кўшимча киритиш лозим. Чунки, тижорат банки корхона сифатида маҳсулот ишлаб чиқармайди, савдо-сотикни амалга оширмайди. Фақатгина тижорат банкларининг фаолиятини бошқа корхоналар фаолиятига шу жиҳатдан ўхшатиш мумкинки, тижорат банклари ҳам корхоналар сингари ўз фаолиятини пировард мақсади этиб даромад топиш деб ҳисоблайдилар. Шунинг учун, бизнинг фикримизча, тижорат банкларини корхона эмас, балки “маҳсул корхона” деб изоҳлаш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Чунки, ўз фаолияти давомида тижорат банклари ссуда капитали ҳаракатини амалга оширади ва шу асосда ўз таъсисчиларига даромад олишни таъминлайдилар.

Миллий иқтисодиётда тижорат банкларининг эгаллаган ўрни уларнинг олиб борадиган фаолият доирасининг кенглиги билан бевосита боғлиқдир. Тижорат банкларининг бажарадиган функциялари тўғрисида

²⁰Финасы.Денежное обращение. Кредит. Учебник под ред.проф. О.В.Соколовой. – М.: «Экономист» 2008г.137с.

турли қарашлар мавжуд. Масалан, Россиялик иқтисодчи олим и.ф.д. профессор А.И. Архиповнинг фикрича тижорат банклари қуйидаги учта асосий функцияларни бажаради:

1. Вақтинча бўш турган пул маблағларини жалб қилиш ва уларни капиталга айлантириш;
2. Корхоналар, давлат ва аҳолини кредитлаш;
3. Миқдозларга ҳисоб-китоб хизматларини кўрсатиш²¹.

Ушбу фикрни Россиялик иқтисодчи олимлардан и.ф.н. Н.Н. Евстратенко ва Л.Н. Андросова ҳам қўллаб-қувватлайдилар. Ўзбекистонлик иқтисодчи олим и.ф.д. профессор Ш.З. Абдуллаева тижорат банкларининг бажарадиган функциялари тўғрисида кенг фикр юритади. Унинг фикрича, ҳозирги кунда бизнинг амалиётимизда фаолият кўрсатувчи тижорат банклари қуйидаги асосий функцияларни бажаради:

1. Вақтинча бўш турган пул маблағларини йиғиш ва уларни капиталга айлантириш;
2. Корхона, ташкилотлар, давлат ва аҳолини кредитлаш;
3. Муомалага кредит пуллар чиқариш;
4. Халқ хўжалигида ҳисоб-китоблар ва тўловларни амалга ошириш;
5. Молия-валюта бозорида фаолият кўрсатиш;
6. Иқтисодий-молиявий ахборотлар бериш ва маслаҳат хизматларини кўрсатиш²².

Иқтисодий адабиётларда тижорат банкларининг функциялари тўғрисида билдирган кўплаб фикр-мулоҳазаларни чуқур ўрганиб чиқиш, таҳлил этиш ва уларни таққослаб чиқиш натижасида тижорат банкларининг бажарадиган асосий функциялари тўғрисида профессор Ш.З. Абдуллаева билдирган фикрини қўллаб-қувватлаймиз.

Халқаро амалиётда тижорат банклари мулкчиликка асосланганлигига қарамадан ихтисосий фаолиятига кўра икки гуруҳга ажратилади:

²¹ Финансы, денежное обращение и кредит. Учебник под ред. проф. Сенчаглова В.К. – М.: «Прспект» 2008г.337 стр.

²² Абдуллаева Ш.З. “Банк иши” Ўқув қўлланма. – Т.: ТМИ.2003й. 30-бет.

универсал ва ихтисослаштирилган тижорат банклари. Ихтисослаштирилган тижорат банклари маълум бир фаолият йўналишини олиб боради. Ушбу тижорат банкларига қуйидагилар киритилади:

- жамғарма тижорат банклари;
- ипотека тижорат банклари;
- инвестицион тижорат банклари;
- қишлоқ хўжалик тижорат банклари;
- саноат, савдо ва бошқа тижорат банклари.

Универсал тижорат банклари ўз мижозларига барча банк хизматлари комплексини кўрсатади. Мамлакатимизда мустақилликни дастлабки давларида тижорат банклари асосан ихтисослаштирилган акциядорлик тижорат банклари сифатида фаолият олиб борган эдилар. Лекин олиб борилган иқтисодий ислохотлар натижасида республикамизда турли мулкчилик шаклидаги хўжалик субъектларини ташкил топиши, кичик ва хусусий бизнесни ривожланиши натижасида ихтисослаштирилган тижорат банклари универсал хизмат кўрсатувчи банкларга айлантирилди. Масалан, республикамиздаги йирик «Асака» давлат – акциядорлик тижорат банки, акциядорлик-тижорат «Пахта банк»и, акциядорлик тижорат «Ғалла банк»и, акциядолик тижорат «Алоқа банк»и 2001 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг махсус қарорига асосан универсал тижорат банкларига айлантирилди.

Мамлакатимизда тижорат банклари фаолияти Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 21 декабрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида”ги ва 1996 йил 25 апрелда қабул қилинган “Банк ва банклар фаолияти тўғрисида”ги қонунлари асосида шакллантирилган ва тартибга солиб турилади. Ушбу қонунчиликка асосан бизнинг мамлакатимизда кўплаб ривожланган мамлакатлардаги каби икки поғонали банк тизими фаолият кўрсатиб келмоқда. Миллий банк тизимининг биринчи поғонасида қоғоз пулларни эмиссия қилишда монопол, бошқа тижорат банклари фаолиятини тартибга солиб турадиган

“банклар банки”, мамлакатда пул муомаласини тартибга солиб турадиган ва олтин валюта захирларини сақловчи Ўзбекистон Республикаси Марказий банки туради.

Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонуннинг 1-моддасига асосан “Банк – тижорат ташкилоти бўлиб, банк фаолияти деб ҳисобланадиган қуйидаги фаолият турлари мажмуини амалга оширадиган юридик шахсдир:

- юридик ва жисмоний шахслардан омонатлар қабул қилиш ҳамда қабул қилинадиган маблағлардан таваккал қилиб кредит бериш ёки инвестициялаш учун фойдаланиш;

- тўловларни амалга ошириш”²³.

Умуман олганда, республикамизда банк тизимини шакллантириш жараёнини босқичларга ажратиб ўрганиш мақсадга мувофиқ. Шунинг учун ушбу босқичларнинг ажралиб турадиган белгиларини жамладик (4-илова).

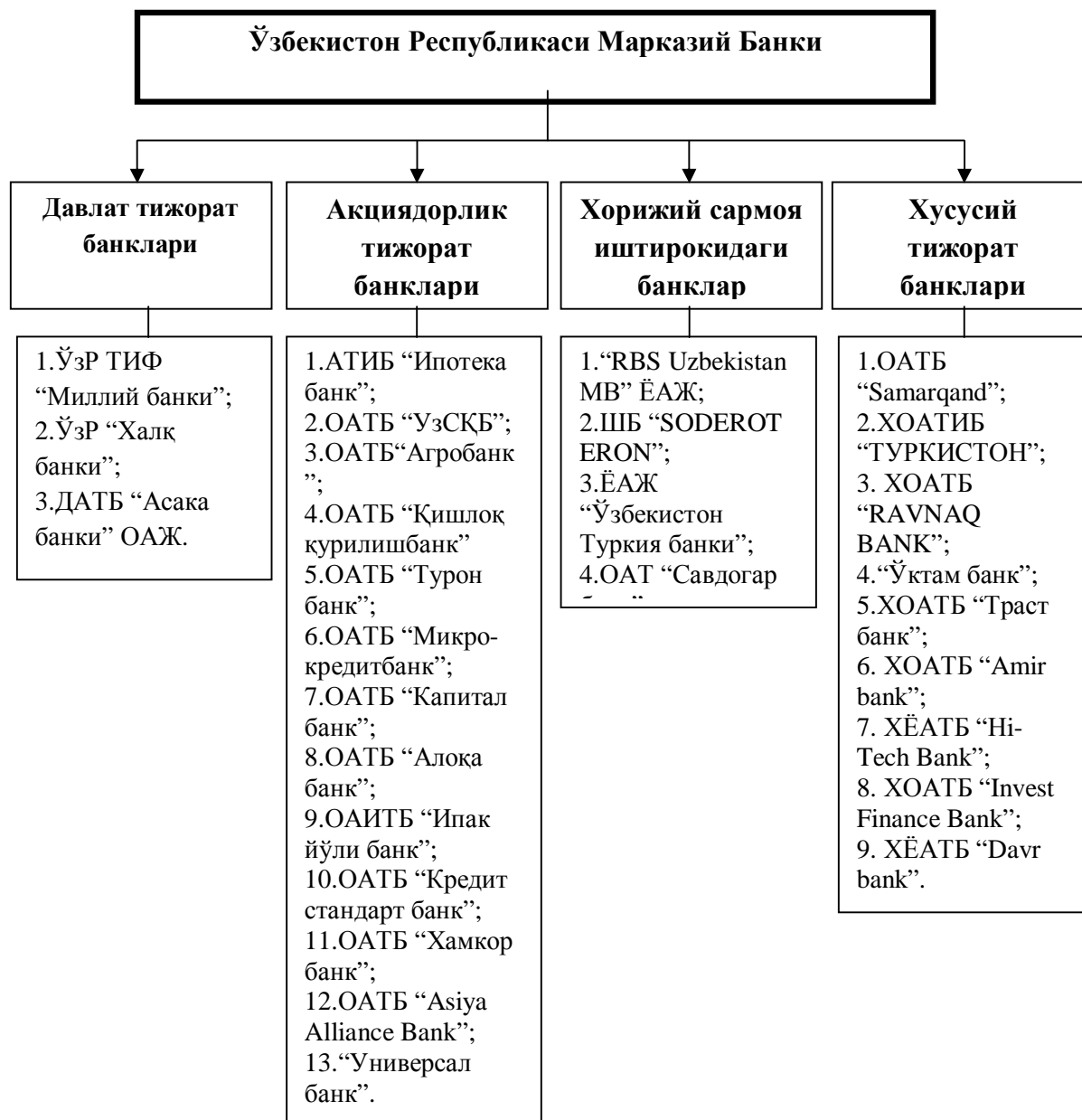
Ўзбекистон Республикасида амалдаги қонунчиликка асосан миллий банк тизимининг иккинчи поғонаси ҳисбланган тижорат банклари қуйидаги мулкчилик шаклида ташкил этилиши ва фаолият кўрсатиши мумкин:

1. Давлат мулкчилигидаги банклар;
2. Акциядорлик-тижорат мулкчилигидаги банклар;
3. Хорижий сармоя иштирокидаги банклар;
4. Хусусий мулкчилик шаклидаги банклар.

Мамлакатимиз банк тизимида фаолият кўрсатаётган тижорат банклари таркибини 1.2.1-расм орқали кўриш мумкин.

Бу расмдан кўриниб турибдики, 2013 йил 1 январь ҳолатига республикада 29 та тижорат банки фаолият юритган бўлиб, шуларнинг 3 таси давлат банки, 13 таси акциядорлик-тижорат банки, 9 таси хусусий

²³Абдуллаев Ш.З. Банк рисклари ва кредитлаш. – Т.: “Молия”.2002. 14 б.

1.2.1-расм. Ўзбекистон Республикаси банк тизими²⁴.

банк ва 4 таси чет эл капитали иштирокидаги банкдир. Барча тижорат банклари фаолият тури бўйича универсал банклардир. Тижорат банкларининг муассасалари сони йил бошигача 65 тага кўпайиб, 9551 тани ташкил этди, жумладан, банкларнинг филиаллари 829 тага етди. Натижада йил якунлари бўйича 100 минг нафар катта ёшдаги аҳолига тўғри келадиган банк муассасалари сони 49,7 тани (30 дан ортиғи юқори кўрсаткич ҳисобланади), жисмоний шахслар томонидан банк муассасаларида очилган банк ҳисобварақлари сони катта ёшли 1000

²⁴Тадқиқот натижалари асосида диссертант томонидан тузилган.

кишига 1027 тани (1000 дан ортиғи юқори кўрсаткич ҳисобланади) ташкил этди. Бу эса Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 7 январдаги ПҚ-1464-сонли Қарори билан тасдиқланган индикаторлар тизимига асосан “юқори” баҳога мувофиқ келади.

Республикада банк инфратузилмасининг кенгайиб бориши (5-илова) банклар ўртасидаги рақобат муҳитининг кучайиши ҳамда банк хизмат турлари сифати ва кўламининг ошишига хизмат қилмоқда.

Президентимиз Ислом Каримовнинг 2010 йил 26 ноябрда қабул қилинган “2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги Қарори мамлакатимиз тижорат банклари фаоллиги ва барқарорлигини оширишда муҳим дастуриламал бўлмоқда. Ўзбекистон банк тизимининг барқарорлик кўрсаткичлари унинг бир текис ривожланиб бораётганлигидан дарак беради. Чунончи, 2012 йил якунлари бўйича банк тизими капиталининг етарлилик даражаси 24,3%ни ташкил этган бўлиб, бу Базель қўмитаси²⁵ томонидан 8 фоиз этиб белгиланган халқаро меъёрдан 3 баробар кўп бўлган даражани ташкил этди. Буни 1.2-жадвал маълумотларидан кўриш мумкин.

Банк тизими 2012 йилда барқарор ривожланганлиги 2012 йил 28 ноябрдан 7 декабргача республикада бўлган ХВФ миссиясининг якунловчи баёнотида қайд этилди. «Ўзбекистон банк тизими юқори кўрсаткичларни намойиш қилишда давом этмоқда. Халқаро стандартлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, банклар капиталининг етарлилик коэффициенти юқори даражада сақланиб қолмоқда» ва «...барқарор банк тизими ҳамда ташқаридан қарз олишга эҳтиёткорлик

²⁵ Базель Ҳўмитаси 1974 йилда Халқ аро Ҳ исоб-китоблар Банки (*Bank for International Settlements, BIS*) Ҳ ошида G10 (“Кучли ўнлик”) давлатлари (Бельгия, Буюк Британия, Германия, Италия, Канада, Нидерландия, АҲ Ш, Франция, Швеция, Япония, Швецария) Марказий банклари Президентлари томонидан ташкил этилган. Базель Ҳ ўмитасининг асосий вазифаси, банк тизимини назорат Ҳ илиш ва тартибга солиш бўйича ягона стандартларни жорий Ҳ илишдан иборат. Шу мақсадда Ҳ ўмита банк тизимини назорат Ҳ илувчи органлар учун тавсиялар ва кўрсатмалар ишлаб чиқарилади.

билан ёндашиш мамлакатни глобал инқирознинг салбий оқибатларидан муҳофаза қилди»²⁶, деб ёзилди баёнотда. 2012 йил 29 августда «Мудис» халқаро рейтинг агентлиги кетма-кет учинчи марта Ўзбекистон банк тизими барқарор ривожланиб бораётганлигини тасдиқлади. «Стандарт энд Пурс» халқаро рейтинг агентлиги ҳам республика банк тизимининг ривожланиш ҳолатини ижобий баҳолаб, рейтинг баҳосини бир поғона кўтарди. 2011 йилда Ўзбекистон банк тизими барқарор ривожланаётганлигини «Фитч Рейтингс» халқаро рейтинг агентлиги ҳам қайд этган эди. 2012 йил якунлари бўйича 28 та тижорат банки ижобий халқаро рейтингларга эга бўлди. Уларнинг активлари мамлакат бутун банк тизими жами активларининг деярли 100% ини ташкил этади. Шунинг кўрсатиши керакки, етакчи банклар бир вақтнинг ўзида иккита етакчи халқаро рейтинг агентлигининг ижобий рейтинг баҳоларига эга. Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки («Мудис», «Стандарт энд Пурс»), «Асака банк» («Мудис», «Фитч Рейтингс»), Ўзсаноатқурилиш банк («Фитч Рейтингс», «Стандарт энд Пурс»), «Ипотека банк» («Мудис», «Стандарт энд Пурс») шулар жумласидандир.

Дунё мамлакатлари иқтисодий тараққиёти тажрибалари ҳар бир давлатни иқтисодий жиҳатдан қудратли қилиш ва ривожлантиришда КБХТнинг юксаклигини тасдиқламоқда. Шу сабабдан ҳам мустақилликнинг илк давларидан бошлаб республикамизда мазкур соҳани ривожлантиришга катта эътибор бериб келинмоқда.

Президентимиз Ислам Каримов раҳнамолигида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш борасида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар ўзининг юксак самараларини бермоқда. Бу жараёнда мамлакатимиз банк-молия тизими томонидан қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш юзасидан ҳаётга изчил татбиқ этилаётган чора-тадбирлар соҳа тараққиётида янги имкониятлар очмоқда. Тадбиркорларнинг яқин ҳамкори ва ишончли таянчига айланган

²⁶ ХВФ миссиясининг якунловчи баёноти. Тошкент, 2012 йил 7 декабрь.

мамлакатимиз банк тизими ишбилармонларнинг ишончини тўла қозонишни ўзининг асосий мақсадларидан бири этиб белгиланган.

Сўнги йилларда ҳукуратимиз томонидан КБХТни молиявий қўллаб-қувватлаш бўйича амалга оширилаётган тадбирлар натижасида мазкур соҳага тижорат банклари томонидан берилаётган кредитлар ва кўрсатилаётган микромолиявий хизматлар ҳажмлари йилдан-йилга ўсиб бормоқда. Жумладан, бугунги кунда КБХТ вакиллари бошланғич сармойани шакллантириш, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳамда фаолиятини кенгайтириш учун қуйидаги кредит ва микромолиялаш хизматлардан фойдаланиш имкониятларига эгалар:

1. Тижорат банкларининг Имтиёзли кредитлаш махсус жамғармаси. Тижорат банклари ўз фойдасининг 25 фоизга қадар миқдорини махсус жамғармага ажратиш йўли билан КБХТ субъектларини имтиёзли фоиз ставкалари асосида молиялаштиради²⁷. Бунда кредитлардан фойдаланганлик учун фоиз ставкаси миқдори Марказий банк қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади. Бугунги бу ставка йиллик 12 фоизни ташкил қилади.

2. Бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит линияси²⁸. Мазкур жамғармадан КБХТ субъектларига микрокредитлар бериш “Тижорат банклари томонидан кичик бизнес субъектларига бюджетдан ташқари жамғармалар ва Микрокредитбанк кредит линиялари ҳисобидан микрокредитлар бериш тартиби тўғрисида”ги ҳамда “Тижорат банклари томонидан Иш билан таъминлашга кўмаклашиш давлат жамғармаси маблағлари ҳисобидан шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликларига чорвачиликни ривожлантириш учун имтиёзли мақсадли кредитлар бериш

²⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 21 мартдаги ПФ-2564-сонли “Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора тадбирлар тўғрисида”ги Фармони. <http://www.norma.uz>.

²⁸ Иш билан таъминлашга кўмаклашиш давлат жамғармаси, Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси ҳамда собиқ “Бизнес-Фондга қаршли кредит линиялари АТ “Микрокредитбанк”га қайтарилиши натижасида шаклландиган АТ “Микрокредитбанк”нинг имтиёзли кредит ресурсларидир. <http://www.norma.uz>.

тартиби тўғрисида”ги Низомлар асосида имтиёзли шартларда амалга оширилади.

3. Тижорат банкларида мавжуд барча молиялаш манбалари ҳисобидан кредитлаш. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 6 майдаги 78-сонли қарорига илова қилинган “Микрокредитлар бериш ва микролизинг хизматлари кўрсатиш тартиби тўғрисида”ги Низом ва Марказий банкнинг тегишли меъёрий ҳужжатлари асосида амалга оширилади.

4. Кичик бизнес субъектларига имтиёзли микролизинг хизматлари тижорат банклари томонидан собиқ “Бизнес-Фонд”га тегишли кредит линиялари маблағларининг Микрокредитбанкка қайтарилиши натижасида шаклландирган имтиёзли кредит ресурсларининг бир қисми лизинг компанияларига кредит линияларини очишга йўналтирилади. Ҳозирда кичик бизнес субъектларининг юқорида қайд этилган жамғармалар хизматидан фойдаланиш миқдорини 2.1.1-жадвал маълумотларидан кўриш мумкин.

Кредитлашда бундай аҳамиятли имтиёзларнинг белгиланиши ва 2011 йилнинг 1 январидан бошлаб Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаштириш ставкаси йиллик 14 фоиздан 12 фоизга пасайтирилиши мазкур соҳа вакиллари томонидан кредитга талабнинг ва айти пайтда уларга берилаётган кредит ҳажмининг йилдан-йилга ошиб боришига олиб келмоқда. (1.2.2-расм).

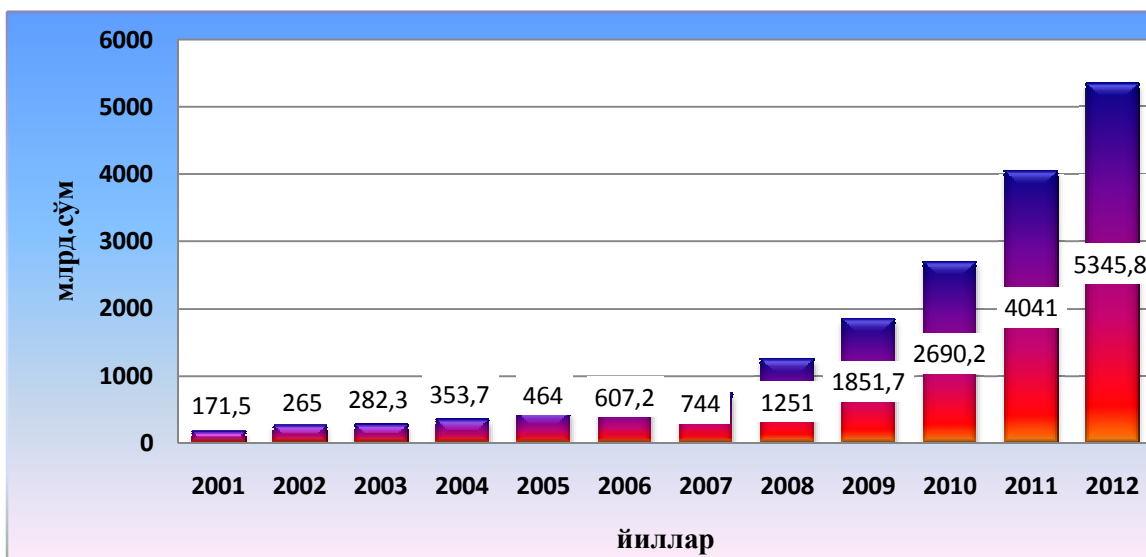
1.2.2-расм маълумотларидан кўринадики, таҳлил қилинган давр мобайнида (2001-2012 йй.) Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан кичик бизнес субъектларига берилган кредитлар миқдорининг ўсиш тенденцияси кузатилади. Хусусан, 2012 йилда тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига барча молиялаш манбалари ҳисобидан ажратилган кредитлар 2011 йилга нисбатан 1,3 баробарга ошиб, 5 триллион 346 миллиард сўмни ташкил этди. Шу жумладан, 2012 йилда тижорат банклари томонидан кичик

1.2.1-жадвал

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини микроолиялаш хусусиятлари²⁹

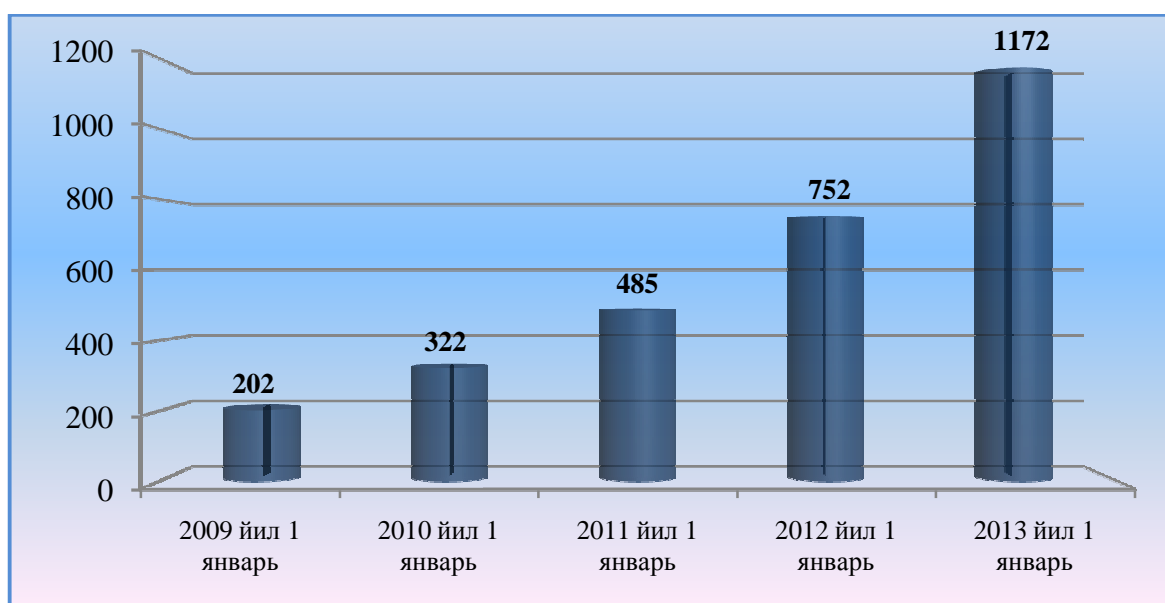
Микроолиявий хизматлар кўрсатувчи ташкилотлар	Микроолиявий хизматлар				
	тури	суммаси	фоиз ставкаси	муддати	алоҳида шартлар ва имтиёзлар
Юридик шахс мақомига эга бўлган тадбиркорлик субъектлари					
Тижорат банклари	бошланғич капитални шакллантиришга қаратилган микрокредитлар	энг кам иш ҳақининг 300 баробаригача миқдорда	йиллик 2,3%	18 ойгача	тадбиркорлик субъектларининг давлат рўйхатидан ўтганига 6 ойдан ошмаслиги лозим
	ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва фаолиятни ривожлантириш учун микрокредитлар	1000 АҚШ долл. миқдорда	йиллик 4,7%	2 йилгача	50 фоизи нақд пул шаклида
“Микрокредитбанк”	бошланғич сармояни шакллантиришга йўналтирилган микрокредитлар	энг кам иш ҳақининг 200 баробаригача миқдорда	йиллик 3,0%	18 ойгача	тадбиркорлик субъектларининг давлат рўйхатидан ўтганига 6 ойдан ошмаслиги лозим
	фаолиятни кенгайтириш ва айланма маблағларни тўлдириш учун микрокредитлар	энг кам иш ҳақининг 500 баробаригача миқдорда	йиллик 7,0%	24 ойгача	
	имтиёзли микролизинг хизматлари	энг кам иш ҳақининг 2000 баробаригача миқдорда	йиллик 5,0%	3 йилгача	
Дехкон ва фермер хўжаликларини кўллаб-қувватлаш жамғармаси	бошланғич капитални шакллантириш учун микрокредитлар	энг кам иш ҳақининг 150 баробаригача миқдорда	йиллик 2,3%	3 йилгача	тадбиркорлик субъектларининг давлат рўйхатидан ўтганига 6 ойдан ошмаслиги лозим
Юридик шахс мақомига эга бўлмаган тадбиркорлик субъектлари					
Тижорат банклари	чорвачиликни ривожлантириш учун микрокредитлар	энг кам иш ҳақининг 80 баробаригача миқдорда	йиллик 14%	3 йилгача	кам таъминланган оилаларга, нақд пул шаклида
	ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва фаолиятни кенгайтириш учун микрокредитлар	энг кам иш ҳақининг 150 баробаригача миқдорда	йиллик 4,7%	2 йилгача	50 фоизи нақд пул шаклида
“Микрокредитбанк”	бошланғич капитални шакллантириш учун микрокредитлар	энг кам иш ҳақининг 50 баробаригача миқдорда	йиллик 3,0%	18 ойгача	тадбиркорлик субъектларининг давлат рўйхатидан ўтганига 6 ойдан ошмаслиги лозим
Бандликка кўмаклашувчи жамғарма	чорвачиликни ривожлантириш учун микрокредитлар	энг кам иш ҳақининг 80 баробаригача миқдорда	йиллик 3,5%	3 йилгача	фақат кам таъминланган оилаларга, нақд пул шаклида
	оилавий тадбиркорлик субъектларига микрокредитлар	энг кам иш ҳақининг 150 баробаригача миқдорда	йиллик 3,5%	2 йилгача	6 ой имтиёзли давр

²⁹ Тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан тузилган.

1.2.2-расм. Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари барча молиялаш манбалари ҳисобидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига берилган кредитлар динамикаси³⁰

бизнес субъектларига берилган микрокредитларнинг умумий миқдори 1 триллион 172 миллиард сўмни ташкил этиб, бу кўрсаткич 2011 йилга нисбатан 1,6 баробарга ортган (1.2.3-расм).

1.2.3-расм. Кичик бизнес субъектларига ажратилган микрокредитларнинг ўсиш динамикаси, миллиард сўм³¹

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

³¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Банкларнинг барча филиалларида тадбиркорларга яқиндан маслаҳатлар бериш бўйича “Тадбиркорлар хонаси” ташкил этилди. Шунингдек, филиаллар ва мини банкларда ташкил этилган “Тадбиркорлар бурчаги” орқали кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш борасида яратилган шарт-шароитлар, имкониятлар, таклиф этилаётган янги банк хизматлари тўғрисида доимий равишда ахборот бериб борилиши йўлга қўйилди.

Ўзбекистон банклари ассоциацияси тижорат банклари билан инвестиция лойиҳалари бўйича ҳужжатларини тайёрлашни молиялаштириш билан шуғулланувчи ҳамда устав капитали 1млрд. сўмга тенг бўлган махсус жамғарма ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига кредит беришни кўпайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2011 йил 11 мартда имзоланган ПҚ-1501-сонли Қарори, “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2011 йил 24 августда чиқарилган ПФ-4354-сонли Фармони ва бошқа бир қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун турли имтиёз ва қулайликлар берилди, имтиёзли кредитлаш тизими соддалаштирилди. Хусусан:

- кичик бизнес субъектларидан тижорат банкларида миллий валютада ҳисобварақ очгани учун тўлов ундириш бекор қилинди;

- имтиёзли кредитлаш ҳажмини кенгайтиришни рағбатлантириш мақсадида тижорат банкларининг Имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан кредитлар ажратишдан оладиган даромадлари 2016 йилнинг 1 январига қадар фойда солиғидан озод қилинди. Бунга асосан, жорий йилда Имтиёзли кредитлаш махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан кредитлар 1,3 баробарга кўпайтирилиб, уларнинг ҳажмини 24 миллиард сўмдан ошириш чоралари кўрилди. Ушбу

кредитлар асосан узоқ ва чекка, шунингдек, ортиқча меҳнат ресурсларига эга бўлган туман ва шаҳарларда жойлашган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг лойиҳаларини молиялаштиришга йўналтирилди.

Хулоса қилиб айтганда, тижорат банклари республикамизда кичик бизнес субъектлари фаолиятини молиялаштиришнинг асосий институтларига айланиши керак. Бу борада хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш асосида миллий иқтисодиёт хусусиятларидан келиб чиқиб, ундан фойдаланиш соҳа тараққиётини таъминлашга имкон беради. Тадқиқот ишининг навбатдаги вазифаси ана шу масалага бағишланади.

3. Хорижий мамлакатларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлашни ташкил этиш тажрибаси

Ушбу параграфда кредитлаш амалиётини такомиллаштириш бўйича илғор хориж тажрибасини таҳлил қиламиз ва ундан мамлакатимиз амалиётида фойдаланиш имкониятларига баҳо берамиз.

Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожланиши иқтисодий давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим объектларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун кўпчилик мамлакатларда давлат иқтисодий сиёсатининг ажралмас қисми ҳисобланиб келган. Бунинг сабаби у муҳим макроиқтисодий функцияларни ҳал этилишига, жумладан, миллий иқтисодий таркибий қисмини такомиллаштириш, иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш доирасини кенгайтириш, бандликни таъминлаш, ҳалол рақобат муҳитини яратишга хизмат қилади.

Шу мақсадда ривожланган мамлакатлар бошқарув тизимида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватловчи ва ривожланишини таъминловчи махсус қўмиталар ташкил этилган.

АҚШда кичик бизнес фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш “Кичик бизнес маъмурияти” ҳукумат органи орқали амалга оширилади. Унинг асосий мақсади тадбиркорлик субъектларига кредитлар ва кафолатли қарзлар олишда ёрдам бериш, бепул ахборот хизматлари кўрсатиш, кредиторларга далаи кафолатлари бериш кабилардан иборат. “Кичик бизнес маъмурияти” томонидан кўрсатилаётган молиявий ёрдам тизими қатор кредит дастурларига мос³². “Кичик бизнес маъмурияти кичик ва ўрта корхоналарга молиявий маблағлар тақдим этишда турли ташкилотлар манфаатдорлигини ошириш мақсадида қарз сармоясининг 90 фоизигача миқдорида кредиторларга давлат кафолатларини беради, бироқ

³² Маматов Б.С. Кичик бизнесни молиялашнинг чет эл тажрибаси//Бозор, пул ва ркредит. – Т.,2005. №4. 40-б.

бунда кафолат суммаси 750000 АҚШ долларидан ошмаслиги лозим³³”. Кредитлар, аввало, янги корхоналар қуриш, ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва модернизация харажатларига ҳамда федерал буюртмаларни бажариш учун хом ашё ва ускуналар сотиб олишга берилади.

Шуниси диққатга сазоворки, “Кичик бизнес маъмурияти томонидан ажратилган маблағлар кўпинча фойда бермайди, аксарияти, ҳатто, умуман қайтмайди ҳам. Ёрдам олган корхоналарнинг 85 фоизи йил давомида тугатилишига қарамай, маъмурият экспортлари қолган қисмининг муваффақиятли ишлаши бериладиган молиявий қўллаб-қувватлашни тўлиқ оқлайди”³⁴, деб ҳисоблашади.

АҚШда штатлар, шаҳарлар ва ҳатто, муайян ташкилотлар даражасида кичик бизнесга маблағ жалб қилишга кўмаклашадиган дастурларни (камбағаллик даражасини камайтириш; ўз-ўзини иш билан таъминлаш; микрокорхоналарни кенгайтириш дастурлари) яратиш кенг тарқалгандир.

1958 йилда АҚШ Конгресси томонидан “Кичик бизнесга инвестиция тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши натижасида мамлакатда кичик корхоналарга инвестициялар бўйича компаниялар очила бошлади. Кичик корхоналарга инвестиция бўйича компаниялар фаолиятини назорат қилиш “Кичик бизнес маъмурияти”га юкланган бўлиб, “1989 йилда 360 дан ортиқ кичик корхоналарга инвестициялар бўйича компаниялар фаолият бошлаётган тадбиркорларга имтиёзли шартларда кредит бериш вазифасини бажарган”³⁵.

АҚШда 1970 йилда мустақил орган сифатида Миллий Кредит уюшмалари маъмурияти ташкил этилди. “АҚШ кредит уюшмалари солиқ тўламайдиган ташкилотлар ҳисобланади. АҚШда кредит уюшмалари сони

33 Сирополис Николас К. Управление малым бизнесом. Рук.для предпринимателей.:Пер.с англ. – М.:Дело, 1997. – 283-284 стр.

34 Саматов Р., Рустамов Д. Финансовая поддержка малого и среднего бизнеса: мировой опыт. Экономическое обозрение. – Ташкент, 2000.-№10. – 16 стр.

35 Сирополис Николас К. Управление малым бизнесом. Рук.для предпринимателей.:Пер.с англ. – М.:Дело, 1997. – 291 стр.

7904 тадан иборат бўлиб, уларнинг умумий активи 800 млрд.долларни ташкил этди”³⁶. “Amerikan Bancor” журналининг тадқиқотларига кўра, ривожланган мамлакатларда кедит уюшмалари аъзоларининг 79 фоизи кўрсатилган молиявий хизматлар сифатидан тўлиқ қониққанлар. Ўз навбатида, банклар кўрсатадиган хизматлардан қониққан мижозлар миқдори 53 фоизни ташкил қилган³⁷. Бунинг сабаби, кредит кредит уюшмалари ҳар бир мижозга хизмат кўрсатишда алоҳида эътибор кўрсатгани ва ёндашуви билан бирга мижозларнинг ушбу институт мулкдори сифатида у билан узвий алоқа ўрнатганида ҳамдир.

АҚШда венчур капитали яхши ривожланган бўлиб, у билан шуғулланувчи 600га яқин мустақил фондлар мавжуд. Венчур капитали – рискли капитал бўлиб, оддий кредитлашдан шуниси билан фарқ қиладики, бунда қарз гаровсиз, ссуда фоизсиз ва олдиндан белгиланган қатъий муддатда қайтарилиш шартсиз берилади. Қарз берувчининг асосий умидкорхона янги маҳсулот турини оммавий тарзда ишлаб чиқаришга эришиб, юқори фойда келтирилишига қаратилади.

Кредит бюрolari фаолияти ҳам яхши йўлга қўйилган бўлиб, Америка Кредитбюро уюшмаси мамлакатда 36000 тумандаги 600000 корхонага кредит тарихи тўғрисида маълумот берувчи 2200 бюрони ўзида бирлаштирган³⁸.

Тажриба шуни кўрсатадики, АҚШда кичик бизнесни кредитлаш механизмини шакллантиришда кичик ва ўрта корхоналарнинг турли хил манбалардан молиявий ресурсларга эга бўлиши ва олидан давлат томонидан яратилган қулай ижтимоий-иқтисодий муҳит асосий роль ўйнайди.

Японияда кичик КБХТни давлат томонидан рағбатлантириш унинг барча босқичларида (рўйхатга олиш, ташкил этиш ва ривожлантириш)

³⁶ [www/bis/org](http://www.bis.org) интернет сайти.

³⁷ Таджибаева Д.А., Муминов И.О. Микрофинансирование: руководство для микрофинансовкх организаций. – Т.: Молия, 2009. – 11стр.

³⁸ Сирополис Николас К. Управление малым бизнесом. Рук. для предпринимателей. Пер. с англ. – М.:Дело, 1997. 433 стр.

олиб борилади. Ушбу мақсадда турли иқтисодий дастаклар тизими қўлланилади: имтиёзли кредитлар, солиқ имтиёзлари, техник ва маслаҳат ёрдамлари, ахборот-компьютер хизматлари, кадрлар тайёрлаш ва ҳ.к. Бундай ёрдамлар қонунга таянган ҳолда давлат, аралаш ва хусусий тижорат ва нотижорат ташкилотлари, шунингдек, махсус марказлар тизими орқали амалга оширилади. Кичик корхоналар фаолиятини бюджет маблағлари ҳисобига мақсадли молиялаш тизими амал қилади. Японияда кичик корхоналар кредит олишда кредит кафолати бериш ва суғурталаш тизими ҳам ривожланган бўлиб, бу эса кредит олиш муаммосини тезкорлик билан ҳал этиш имконини беради. Кафолат бериш ва суғурталаш тизими тижорат асосида ишлайдиган жамоат ташкилотлари бўлган 52 та миллий, минтақавий ва маҳаллий вакиллар уюшмасини камраб олган. 500 дан ортиқ Савдо-саноат палаталари ва унинг филиаллари кичик корхоналарга маслаҳат ва молиявий хизматлар кўрсатади³⁹. Бундан ташқари, кичик ва ўрта корхоналар билан ишлайдиган ихтисослашган банклар ҳам мавжуд: “Regional banks”, “Goro banks”, “Shikhin banks”.

Германия тажрибасида давлат томонидан кичик бизнес корхоналарини кенгайтириш ва таъмирлаш, янгиларини ташкил этиш, ушбу мақсадлар учун йирик компаниялар капиталини жалб қилиш, кредит муассасаларига кафолатлар бериш, шунингдек, кредитлашнинг махсус дастурларини техникавий ёрдам, инновацион тадбирлар, модернизация ва технологик ривожлантириш дастурлари) амалга ошириш кабиларни кўришимиз мумкин. Ушбу дастурлар доирасида кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлашга 266 трлн. иен миқдорида маблағ сарфланди⁴⁰. КБХТни қўллаб-қувватлаш давлат дастурида тадбиркорларга фаолиятининг дастлабки икки йилида фоизсиз кредит берилади, кейинги йилларда жуда

³⁹ Абдуллаев Ё., Юлдашев Ш. Малый бизнес и предпринимательство. Учеб.-Т.: Иқтисод-молия, 2008. 182-183.

⁴⁰ Лапуста М.Г. Малое предпринимательство: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2008. – с.511.

паст ставкаларда фоизлар ундирилади. Шу тарика тадбиркор бепул дастлабки сармоёга эга бўлади.

Италияда кичик корхоналарни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш орасида мақсадли молиялаш ва имтиёзли кредитлаш алоҳида ўрин тутди. Ҳар йили бунга тахминан 600 млрд. лира сарфланади. Имтиёзли кредитлаш каби ёрдам турида харажатларнинг 40 фоизигача давлат томонидан қопланиши мумкин. Янги корхоналарни ташкил қиладиган лойиҳаларни амалга ошириш учун кредитлар 15 йилга, фаолият юритаётган корхоналарни замонавийлаштириш ёки кенгайтириш учун 10 йил муддатга берилади. Алоҳида имтиёзли кредитлар ёш тадбиркорларга берилади, уларга ноишлаб чиқариш харажатлари учун икки йил мобайнида алоҳида ёрдам кўрсатилади. Имтиёзли кредитлаш ташкилотларига имтиёзли солиқ тизими жорий қилинган.

Умуман олганда, ривожланган мамлакатларда кичик бизнени қўллаб-қувватлаш тизими алоҳида қизиқиш уйғотади (1.3.1-жадвал).

Рақамлардан кўринадик, кичик ва ўрта корхоналарни кредитлаш ҳажмлари бўйича Япония, Германия, Канада ва АҚШ юқори кўрсаткичларга эга. Буюк Британия ва Франция энг кўп миқдорда қафолат бериши билан хусусиятланади. Бу мамлакатларда кичик ва ўрта корхоналарга хизмат кўрсатувчи инфратузилманинг ривожланган тармоғи мавжуд бўлиб, бу ҳол КБХТ субъекларининг молия-кредит, ахборот, маркетинг, ўқитиш, экспорт қилиш ва бошқа хизматлардан фойдаланиш имкониятларини яратади. Бу эса мазкур давлатларда кичик ва ўрта корхоналарга хизмат кўрсатувчи инфратузилманинг ривожланган тармоғи мавжуд бўлиб, бу ҳол КБХТ субъекларининг молия-кредит, ахборот, маркетинг, ўқитиш, экспорт қилиш ва бошқа хизматлардан фойдаланиш имкониятларини яратади. Бу эса мазкур давлатларда кичик ва ўрта корхоналарни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашнинг ривожланган ва мукамал тизими амал қилишини кўрсатади.

1.3.1-жадвал

Ривожланган мамлакатларда кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш тизими⁴¹ (2003 йил 1 январь ҳолатига)

Давлатлар	АҚШ	Канада	Япония	Герман ия	Франц ия	Италия	Буюк Британи я
Кичик ва ўрта корхоналарни молиявий қўллаб-қувватлашнинг йиллик ҳажмлари, млрд.АҚШ доллари ҳисобида							
Инфратузилмани қўллаб-қувватлашга	0,8	0,45	1,64	1,8	1,5	5,05	1,37
Кредитлар	21,6	22,8	39,9+248 0*	61,9	9,2	15,2	6,3
Кафолатлар	1,67	3,36	х	х	4,7	х	6,3
Кичик ва ўрта корхоналар учун хизмат кўрсатиш инфратузилмаси:							
Молия кредит хизматлари	Банкларнинг, инвестиция фонларининг ва суғурта компанияларининг ривожланган умуммиллий тармоғи (филиаллари) фаолият кўрсатади						
Кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантириш марказлари	1100	521	313	374	600	1200	450
Ахборот марказлари	1100	521	13	33	34	50	45
Бизнес-инкубатор ва технопарклар	330	186	11	182	216	26	471
Экспортни ривожлантириш марказлари	20	15	30	28	26	123	60
Ижтимоий марказлар	118	41	186	90	41	х	98

*-хусусий кредитлар

Бангладешда кредитлаш ва микромолиявий хизматларни амалга оширувчи асосий институт профессор Мухаммад Юнус томонидан асос солиган дунёга машҳур Грамин банкидир. Банк ўз фаолиятини 1976 йилда камбағал аҳолига гаров талаб қилмасдан гуруҳли кафолатлаш асосида микрокредитлар беришдан бошлади ва 1983 йилда ҳукумат қарори билан мустақил банкка айлантирилди⁴². 2007 йил август ойида мазкур банкнинг 2500 та филиали 80000 та қишлоқда фаолият кўрсатиб, жами қишлоқларнинг 90 фоизини қамраб олган. Грамин банки томонидан

⁴¹ <http://www.review.uz> сайти.

⁴² <http://www.review/uz> сайти.

муқобил кредитлаш схемалари ишлаб чиқилган: уй-жой кредитлари, кишлоқ-хўжалиги кредитлари, жамғармалар қабул қилиш асосида кредитлаш. Гуруҳ фаолияти ҳар ҳафтада йиғиладиган кичик жамғармалардан бошланади. Гуруҳга аъзолик давомида аъзоларнинг тўлаган бадаллари ҳисобига доимий шаклланиб бориладиган жамғарма ташкил қилинади. Мажбурий жамғарма кредит олишга 4-8 ҳафта қолганда тўлдирилиши керак. Дастлаб гуруҳнинг фақат икк аъзосигина кредит олиш имкониятига эга бўлади. Улар шу қарзларни 50 ҳафта ичида тенг миқдорда тўлаб боради. Ҳар доим ссуда олаётган гуруҳ аъзоси олинаётган ссуданинг 5 фоизини гуруҳ фондига қўйиш керак. Агар гуруҳ аъзоси олган қарзини қайтаролмаса, уни қайтариш масъулияти гуруҳ ўз зиммасига олади. Кредитлар 6 ойдан 1 йил муддатгача, кредитнинг ўртача миқдори 100-300 АҚШ долларини ташкил этиб, йиллик 20 фоиз ставкада берилади. Гуруҳий қафолат асосида кредитлашнинг афзаллиги кредит гуруҳ аъзоларининг жавобгарлиги асосида гаровсиз тақдим этилиши ва гуруҳ бўлиб гуруҳ қафолати хизмат қилишидир. Гуруҳ томонидан қилинган босим кредитни ўз вақтида қайтаришга имкон беради. Шунингдек, кредитни қайтариш учун гуруҳ аъзоларининг мажбурий ажратмалар шакллантирилиши мумкин. Умуман, Бангладеш кредитлаш тизими кам таъминланган аҳолининг кенг қатламини қамраб олганлиги ва гуруҳ қафолати асосида кредитлаш амалиёти ривожланганлиги билан ажралиб туради.

Ривожланган мамлакатларда кичик ва хусусий бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимида уларнинг давлат буюртмаларини бажаришда қатнашиши ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Ривожланган мамлакатларда давлат буюртмаларини бажариш бир қатор афзалликларга эга. Бу ҳам молиявий қўллаб-қувватлаш, ҳам субсидиялар, ҳам тақчил хом-ашё билан таъминлаш, ҳам бошқа имтиёزلарни ташкил этади. Бундан ташқари, давлат буюртмаларини бажариш давомида тадбиркор рақобатчилар тўғрисида ташвиш чекмайди, асбоб-ускуналардан тўла, иш кучидан унумли фойдаланиш имконияти юзага келади. Ишлаб чиқарилган

маҳсулотлар учун барқарор ва юқори ҳақ олинади. Шу сабабли кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари давлат буюртмаларини бажаришда қатнашиши уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг ўзига хос шаклларида бири ҳисобланади.

Шунингдек, кичик ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимида уларга бошқарув, техник ва ахборот ёрдамларини кўрсатиш алоҳида аҳамиятга эга. Бугунги кунда барча ривожланган мамлакатларда маслаҳат хизматлари, турли хил курслар, ахборот марказлари тармоғи мавжуд. Бу шакл айниқса, АҚШда кенг тарқалган бўлиб, у ердан турли йўналишдаги 1860 та муассаса кичик фирмаларга маслаҳат хизматларини кўрсатадилар, 250 та университет ва коллежда таълим жараёнига кичик корхоналар хўжалигининг турли жиҳатларини ўрганиш курслари киритилган.

Буюк Британияда ҳам кичик ва хусусий тадбиркорлик соҳасида мутахассислар тайёрлашга жиддий эътибор қаратилади. Жумладан, бу борада Лондон, Манчестер, Глазго, Дюрам ва Ворвик каби университетлари бизнес мактаблари энг обрўли ҳисобланади. Ҳар йили бу мактабларни 200 минг киши битади.⁴³

Германияда тадбиркорликни ўқитиш савдо-саноат палаталари тизими орқали амалга оширилади. Улар ҳар йили янги тадбиркорлар учун семинарлар ўтказадилар.

КБХТни кредитлашнинг хориж тажрибасида қўлланиладиган услубиётни умулаштириш асосида (6-илова) Ўзбекистонда унинг намоён бўлиш тенденцияларини кузатиш мумкин. Улар давлат томонидан КБХТни ривожлантиришни рағбатлантириш бўйича махсус фондларнинг, хусусан, имтиёзли кредитлаш махсус жамғармаси, Дехқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш, Иш билан бандликка кўмаклашувчи давлат фондлари, банкдан ташқари кредит ташкилотларининг, солиқ

⁴³М.Р. Болтабоев, М.С. Қосимова, Ш.Ж. Эргашходжаева, Б.К. Ғойибназаров, А.Н. Самадов, Р. Ходжаевлар “Кичик бизнес ва тадбиркорлик” // Ўқув кўлланма. Тошкент. 2010 40-бет.

имтиёзлари мавжудлиги, КБХТ инфратузилмасининг яратилгалиги ва шу кабилардир.

Фикримизча юқорида кўриб ўтилган мамлакатлар тажибасидан келиб чиққан ҳолда, тижорат банкларининг хизматларини кам таъминланган аҳоли турмуш даражасини ошириш, уларнинг иқтисодий фаоллигини кучайтириш, аҳоли бандлигини таъминлаш каби аниқ ижтимоий-иқтисодий вазифаларни ҳал қилишга йўналтириш зарур. Шунингдек, кредит олувчи КБХТ субъектлари билан яка тартибда ишлаш, кредит буюртмаларини ўрганиш ва тезкорлигини таъминлаш, Бангладешдаги Грамин банки тажибасидан келиб чиқиб, гуруҳ кафолати асосида кредитлаш амалиётини изчил ривожлантириш ва амалиётга татбиқ этиш зарур.

Ривожланган мамлакатлар тажибаси кўрсатишича, КБХТни ривожлантириш улар учун давлат томонидан қулай иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий ва бошқа шарт-шароитлар яратилгандагина мумкин бўлади. Эндиги вазифа миллий иқтисодиётни ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти ва ривожланиш тенденцияларини ўрганишдан иборат.

Биринчи боб бўйича хулоса:

Мавжуд қонунчиликка мувофиқ моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланиш, ўз тажибаси ва билими, яратувчанлик ва асосида фойда олишга қаратилган ташаббускор фаолиятни – тадбиркорлик; амалдаги қонунлар доирасида ҳар қандай фаолият билан шуғулланиб, шу жумладан, товар ва хизматлар яратиш орқали фойда олишга қаратилган иқтисодий фаолиятни – бизнес; тадбиркорлик субъектларининг қонун доирасида ўз ва ўзга маблағлар ҳамда интеллектуал салоҳияти эвазига яратувчанлик ва риск асосида турли иқтисодий ўзгаришларга тез мослашувчи, аҳолининг талабини қондирувчи маҳсулотлар (иш, хизмат) ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш орқали фойда олишга қаратилган ташаббускор фаолиятни – хусусий тадбиркорлик, деб

таърифланишини ўринли деб ҳисоблаймиз. Тадбиркорлик яратувчанлик хусусияти билан бизнестан фарқланади ва “кичик” сўзи мулк шаклини эмас, фақатгина, корхона кўламини тавсифлайди.

Мамлакатимизда тижорат банклари фаолияти Ўзбекистон Республикасининг 1995 йил 21 декабрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида”ги ва 1996 йил 25 апрелда қабул қилинган “Банк ва банклар фаолияти тўғрисида”ги қонунлари асосида шакллантирилган ва тартибга солиб турилади. Ушбу қонунчиликка асосан бизнинг мамлакатимизда кўплаб ривожланган мамлакатлардаги каби икки поғонали банк тизими фаолият кўрсатиб келмоқда. Миллий банк тизимининг биринчи поғонасида қоғоз пулларни эмиссия қилишда монопол, бошқа тижорат банклари фаолиятини тартибга солиб турадиган “банклар банки”, мамлакатда пул муомаласини тартибга солиб турадиган ва олтин валюта захирларини сақловчи Ўзбекистон Республикаси Марказий банки туради.

КБХТни кредитлашнинг хориж тажрибасида қўлланиладиган услубиётни умулаштириш асосида Ўзбекистонда унинг намоён бўлиш тенденцияларини кузатиш мумкин. Улар давлат томонидан КБХТни ривожлантиришни рағбатлантириш бўйича махсус фондларнинг, хусусан, имтиёзли кредитлаш махсус жамғармаси, Деҳқон ва фермер хўжалиklarини қўллаб-қувватлаш, Иш билан бандликка кўмаклашувчи давлат фондлари, банкдан ташқари кредит ташкилотларининг, солиқ имтиёзлари мавжудлиги, КБХТ инфратузилмасининг яратилгалиги ва шу кабилардир.

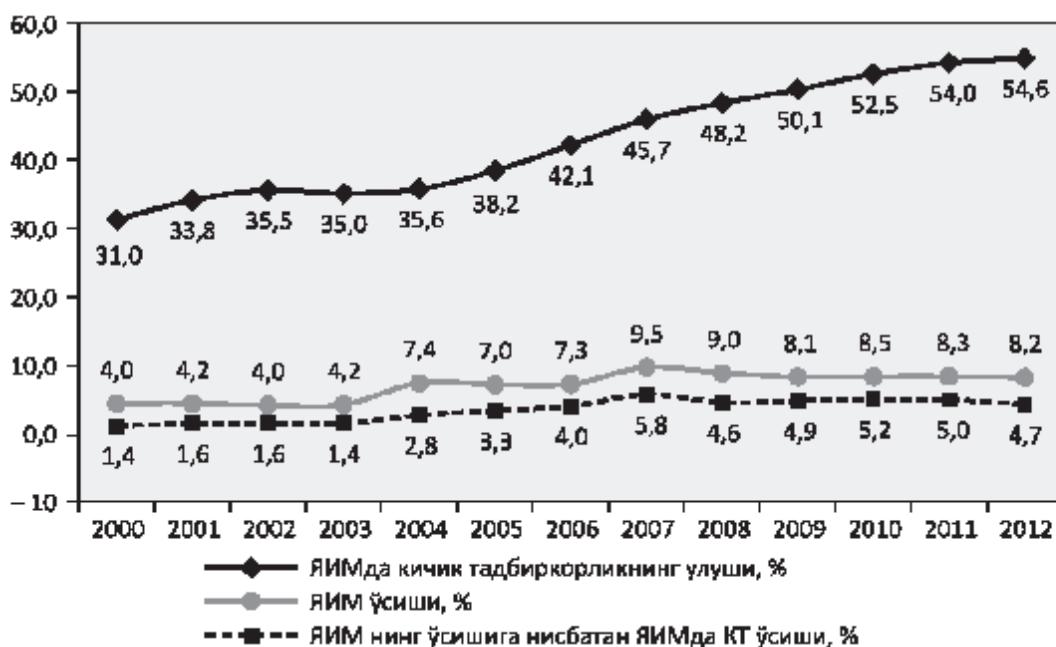
II-боб. Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредит амалиётининг таҳлили

1. Миллий иқтисодий ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни ва ривожланиш тенденциялари

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг ҳозирги босқичи КБХТни жадал ривожлантириш, унга кенг иқтисодий эркинлик бериш билан тавсифланади. Шу жиҳатдан, ҳозирги кунда республикамизда КБХТ фаолиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Чунки, КБХТ соҳасини ривожлантириш масаласига давлатимиз сиёсатининг стратегик вазифаси сифатида қаралмоқда.

Кичик бизнес соҳасининг миллий иқтисодий ривожлантиришдаги аҳамияти унинг иқтисодий рақобат муҳитини таъминлаш, йирик корхоналар учун маҳсулот ва хизматлар етказиб бериш, янги иш ўринларини яратиш ва иккиламчи бандликни таъминлаш, бозор тизимининг мослашувчанлигини ошириш, илмий-техникавий инқилобни жадаллаштириш, ресурсларни ишлаб чиқаришга сафарбар этиш, солиқ тушумлари ҳажмининг ўсишини таъминлаш, аҳоли даромадлари даражасини барқарорлаштириш каби омиллар билан белгиланади.

Мустақиллик-миллий истиқлол даврида КБХТни ривожлантириш жараёни иқтисодий босқичма-босқич тузилмавий янгилаш, уни эркинлаштириш, хусусий сектор ролини ошириш билан узвийликда амалга оширилди. Бунинг натижасида мазкур соҳада йил сайин ижобий ютуқ ва иқтисодий ўсишга эришганлигини кўриш мумкин. Хусусан, “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” Давлат дастури ижросини таъминлаш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида КБХТнинг ЯИМдаги улуши 2010 йилги 52,5 фоиздан 2011 йилда 54,0 фоизга ошди. 2012 йил 1 январь ҳолатига эса 54,6 фоизни ташкил қилди ва бу кўрсаткич 2000 йилга нисбатан 24,6 пунктга ошди (2.1.1-расм).

2.1.1-расм. ЯИМ ўсишида кичик тадбиркорликнинг улуши, фоиз⁴⁴

Қуйидаги жадвал маълумотлари орқали иқтисодиётнинг асосий тармоқларида ишлаб чиқарилган маҳсулот ва кўрсатилган хизматларнинг умумий ҳажми таркибида кичик бизнеснинг улушига баҳо берамиз.

(2.1.1-жадвал).

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиёт тармоқлари бўйича маҳсулот (иш, хизматлар) ишлаб чиқаришдаги улуши, фоиз ҳисобида⁴⁵

Соҳалар	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Санъат	11,5	14,1	14,1	16,6	10,7	9,8	10,0	12,9	13,9	15,9	19,6	21,0	22,2
Ўинишлоқ хўжалиги	73,6	74,5	74,9	78,1	81,1	85,7	94,2	97,5	97,7	97,8	97,9	97,9	98,0
Ўқсалиш	37,0	36,8	41,3	43,4	48,5	49,4	51,0	53,7	58,5	47,6	52,3	69,0	70,7
Чакана товар айланмаси	45,3	46,1	43,4	42,4	42,2	43,7	45,3	47,2	47,2	46,5	50,5	47,0	45,3
Тўли хизматлар	27,0	40,5	41,3	45,4	47,9	52,5	50,0	50,5	49,1	48,7	47,7	46,4	44,7

2.1.1-жадвал маълумотларидан кўринадикки, банк хизматлари ва ишлаб чиқариш инфратузилмасидан фойдаланиш енгиллашганлиги

⁴⁴ Ўзбекистон иқтисодиёти.

⁴⁵ Ўзбекистон Давлат статистика ўқитасининг статистик маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришда кичик бизнеснинг роли ошишига ёрдам берди. Янги маҳсулот турларини ўзлаштираётган кичик корхоналарга инвестиция мақсадлари учун узок муддатли кредитларнинг кўпайтирилиши саноат маҳсулоти умумий ҳажмида кичик бизнес улушининг 22,2%га етишини ёки 2011 йилдагига нисбатан 1,2%га ўсишини таъминлади. Кичик бизнеснинг саноат соҳасидаги фаоллигини таърифлаган вақтда Жиззах (41,4%), Наманган (41,0%), Самарқанд (38,3%) вилоятлари ва Тошкент шаҳри (40,9%) саноат ишлаб чиқаришининг умумий ҳажмида кичик бизнес маҳсулотининг улуши юқори даражада сақланиб қолганлигини кўрсатиб ўтиш керак. Саноат маҳсулоти ҳажмида кичик бизнеснинг кам улуши в Қашқадарё (9,0%), Андижон (12,3%) ва Фарғона (19,0%) вилоятларида қайд этилди.

2012 йил қурилиш соҳасидаги кичик бизнес фаолиятида эришилган кўрсаткичлар жиҳатидан муҳим бўлди. Амалга оширилган қурилиш ишлари улуши 2011 йилдаги 69,0% ўрнига 70,7%гача ўсди. Кичик тадбиркорлик томонидан уй-жой шаҳарчалари қурилиши билан бир қаторда ижтимоий инфратузилма объектлари, қишлоқ врачлик пунктлари, умумтаълим муассасалари, хизмат соҳаси объектлари қурилиши амалга оширилди. Андижон ва Самарқанд вилоятларида барча қурилиш ишлари ҳажмларининг 90,0%дан ортиғи кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан бажарилди. Жиззах, Наманган, Сирдарё, Хоразм ва Фарғона вилоятларида ҳам қурилиш ишларида КТ улуши республика бўйича ўртача даражадан юқори бўлганлиги қайд этилди.

Товар айланмаси умумий ҳажмида КТ чакана товар айланмасининг салмоғи пасайишига йўл қўйилди. 2012 йилда у 45,3% ни ташкил этди ва 2011 йилга нисбатан 1,9 фоиз пункт миқдорида пасайди. Кичик бизнес товар айланмасининг ўсишига Тошкент вилояти ва Тошкент шаҳрида эришилди, қолган деярли барча минтақаларда пасайиш қайд этилди, шу билан бирга паст кўрсаткичлар Жиззах, Қашқадарё, Сурхондарё ва Хоразм вилоятларида мавжуд. Кичик корхоналар савдо айланмаси

секинлашувининг асосий сабаблари нақд пулли ва нақд пулсиз операциялар чекланганлигидан, банклардаги ҳисобварақлардан нақд пул олишдаги қийинчиликлардан ва бошқалардан иборат.

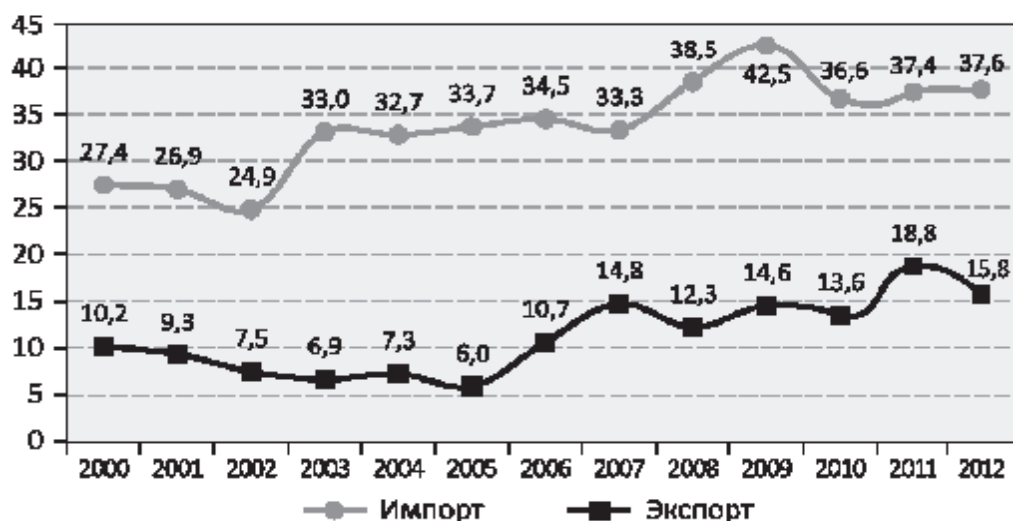
Пулли хизматлар умумий ҳажмида КТ салмоғи 2011 йилдаги 46,5% ўрнига 44,7%гача пасайди. Аҳолига пулли хизматлар кўрсатишнинг пасайишига Андижон вилоятидан бошқа амалда ҳамма минтақаларда йўл қўйилди. Андижон вилоятида уларнинг ҳажми 60,6%гача кўпайди. Пасайишнинг асосий сабаби қишлоқ-туманларда хизматлар кўрсатувчи субъектларга юқори солиқлар солинаётганлигидан иборат.

Минтақаларда ушбу секторнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси кўрсаткичларини баҳолаш (7-илова) ЯИМдаги энг катта улушга Сирдарё (80,0%), Жиззах (79,9%), Наманган (79,0%), Самарқанд (76,3%), Сурхондарё (74,2%) ва Хоразм (73,8%) вилоятларида эришилганлигини кўрсатди (8-илова). Шу билан бирга Андижон, Қашқадарё, Тошкент вилоятларида ва Тошкент шаҳрида кичик бизнес субъектларининг улуши паст даражада сақланиб қолмоқда.

Маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича энг юқори кўрсаткичлар Жиззах, Наманган вилоятлари ва Тошкент шаҳрининг кичик корхоналарига тўғри келган бўлиб, уларнинг ишлаб чиқарилган маҳсулот умумий ҳажмидаги улуши 40%дан ортиқ бўлди. Хоразм, Сирдарё ва Самарқанд вилоятларида саноат ишлаб чиқаришининг умумий ҳажмида кичик корхоналарнинг улуши 34,6% дан 38,3%гачани ташкил этди ва республика даражасидан анча юқори бўлди.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ташқи иқтисодий фаолиятдаги ўрни ҳам аста-секин кенгайиб бормоқда. 2012 йилда экспортнинг умумий ҳажмида КБХТ экспорт маҳсулотининг улуши 3,0 ф.п. миқдорида пасайди ва 2011 йилдаги 18,8% ўрнига 15,8%ни ташкил қилди (2.1.2-расм). Самарқанд (67,7%) ва Наманган (48,6%) вилоятларида экспортнинг улуши республика бўйича ўртача даражадан анча юқорида сақланиб қолди. КБХТ экспортининг улуши 2011 йилдагига нисбатан 2012

йилда ўсиши Андижон вилоятида 2,2 фоиз пунктга, Қашқадарё вилоятида 6 фоиз пункт, Сирдарё вилоятида 13,1 фоиз пунктга ва Хоразм вилоятида 3,0 пунктга миқдорида қайд этилди (7-илова). Экспорт тузилмасида ташқи бозорга саноат маҳсулоти, кимё, металлургия, машинасозлик маҳсулоти ва ускуналар етказиб бериш кўпайди (8-илова). КБХТнинг импорт умумий ҳажмидаги салмоғи 37,6%ни ташкил этди, бу эса 2011 йил даражасидан 5,1 пунктга миқдорида ортиқдир. Импортнинг тузилмаси йирик саноат корхоналарини модернизациялаш ва реконструкция қилиш дастурларини рўёбга чиқариш учун четдан келтириляётган қора ва рангли металлур улуши юқорилиги билан ажралиб туради.

2.1.2-расм. Экспорт ва импортнинг умумий ҳажмида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг салмоғи⁴⁶, фоизда

Бугунги кунда республикадаги устувор йўналишлардан бири - аҳоли бандлигини ошириш, ишчи кучидан мақсадли фойдаланиш, фойдали меҳнатга лаёқатли аҳолининг илмий салоҳиятини оширишга қаратилмоқда.

Расм маълумотларидан кўриниб турибдики, КБХТ субъектлари ўз маҳсулотларини экспорт қилишда ҳуқуқий жиҳатдан⁴⁷ қатор

⁴⁶ Ўзбекистон Давлат статистика қўмитасининг статистик маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

⁴⁷ Мамлакатимизда ишлаб чиқариляётган товар ва хизматларнинг экспорт ҳажмини ошириш, турларини кўпайтириш, экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган корхоналарни рағбатлантириш, уларга маҳсулотларини янги жаҳон ва минтақавий бозорларга олиб чиқишда кўмаклашиш мақсадида

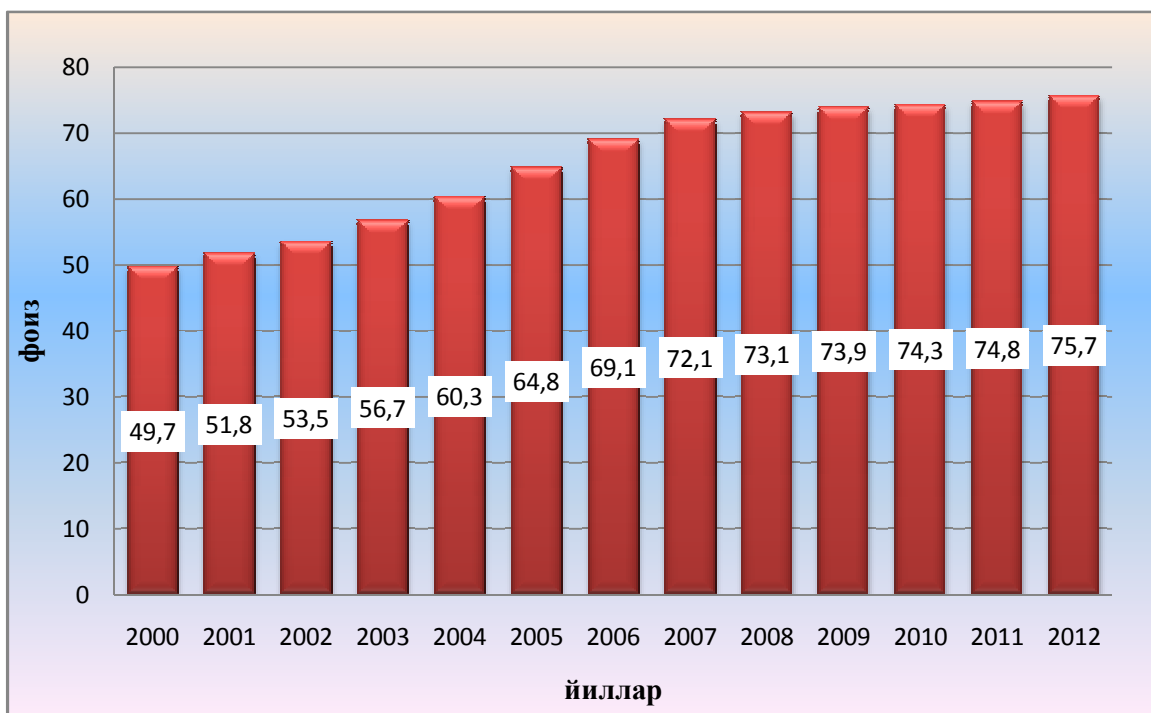
афзалликларга эга бўлишига қарамай, экспортни импортдан оширишга эришганларича йўқ.

Аҳоли бандлиги ва даромадларининг ўсиши кичик бизнес ҳамда хусусий тадбиркорликни янада ривожлантиришга боғлиқ. Бугунги кунда мамлакатимиздаги барча хўжалик субъектларининг 87 фоизи нодавлат мулкчилик шаклига эга бўлган кичик ва хусусий бизнес корхоналаридир. Ялпи ички маҳсулотнинг 83,6 фоиздан ортиғи, ишлаб чиқарилаётган саноат маҳсулотларининг 90 фоиздан кўпроғи, деярли барча қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, шунингдек, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаси уларнинг ҳиссасига тўғри келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 20 апрелдаги 117-сонли қарорига мувофиқ вазирликлар ва идоралар томонидан Ўзбекистон Республикасида ва вилоятларда ишбилармонлик муҳити ҳамда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражаси индикаторларини баҳолаш ўтказилди. Кичик тадбиркорлик учун ишбилармонлик муҳитининг шаклланиши тадбиркорлик субъектларининг фаоллиги индекслари, кичик бизнеснинг ривожланиш даражаси, 1000 нафар аҳолига тўғри келадиган субъектлар сони ва бошқа индикаторлар билан ифодаланади (9-илова).

КБХТда бандларнинг умумий сони 2012 йилда 9,3 млн. кишигача кўпайди ва 2011 йилга нисбатан 3,8%га ошди. Бандларнинг улуши республикадаги иқтисодий фаол аҳолининг 75,7%ини ташкил этди (2.1.3-расм). Бандликнинг ўсиши Андижон (82,9%), Самарқанд (82,6%), Жиззах (80,2%) ва Хоразм (80,0%) вилоятларида қайд этилди. Шу билан бирга КБХТда республика бўйича ўртача даражадан паст бандлик Тошкент вилоятида (73,5%), Қорақалпоғистон Республикасида (72,4%) ва Тошкент шаҳрида (57,1%) қайд этилди (7-илова).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 26 мартдаги “Экспорт ❷ илувчи корхоналарни ра❷ батлантиришни кучайтириш ва ра❷ обатбардош ма❷ сулотларни экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида ❷ ўшимча чора-тадбирлар тў❷ рисида”ги П❷ -1731-сонли ❷ арори. <http://www/norma/uz>.

2.1.3-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг бандликдаги улуши, фоизда.

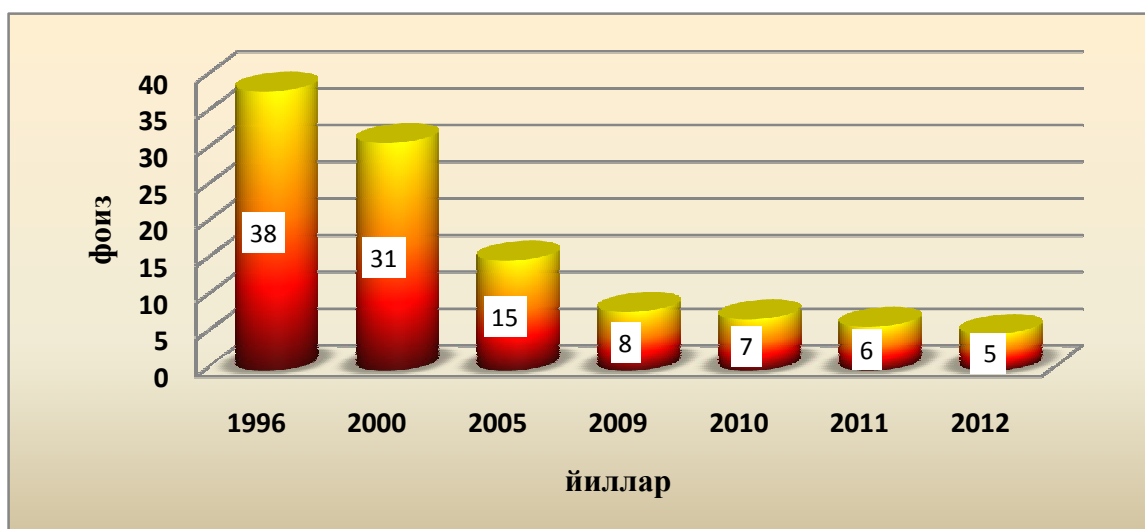
Бугунги кунда юртимизда аҳолининг иш билан бандлиги даражасини ошириш ва меҳнат бозорини тартибга солиш соҳасидаги қуйидаги йўналишлар бўйича амалга оширилмоқда:

- иқтисодий ривожлантириш негизида янги иш ўринлари яратилмоқда;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг имкониятлар очилиб, бу фаолият қизгин қўллаб қувватланмоқда;
- аҳолининг меҳнат фаоллигини, оилавий ижара, деҳқон ва фермер хўжаликларини ривожлантириш негизида аҳолининг ўзини-ўзи иш билан банд қилиш даражаси оширилмоқда;
- аҳолининг иш билан бандлиги ва меҳнат бозори такомиллаштирилмоқда. Бунинг учун зарар кўриб ишлайдиган корхоналарни тугатиш ёки ихтисосини ўзгартириш ишлари олиб борилмоқда.

Бизнинг фикримизча, ишчи кучига талабни ошириш бўйича иқтисодий тадбирлардан энг асосийси иқтисодий тармоқларида таркибий

Ўзгаришларни амалга оширишдир. Бунга энг аввало мулкчилик шакллари ривожлантириш, меҳнат унумдорлигини ошириш, янги иш жойларини яратиш, иш вақтидан унумли фойдаланиш, ишловчиларнинг моддий ва маънавий манфаатдорлигини кўтариш, солиқларни оқилона белгилаш орқали эришилади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожига берилаётган эътибор, хусусан, яратилаётган солиқ имтиёзлари ва преференциялар соҳанинг раванқ топишида, унинг иқтисодиётдаги улушининг кўпайишида намоён бўлмоқда. 2005 йилдан бошлаб амалда бўлган, соддалаштирилган тартибдаги ягона солиқ тўлови тадбиркорларга катта қулайликлар яратди. Агар ягона солиқ тўловининг аввалги тартиби бўйича 1996 йилда солиқ ставкаси 38 фоизни ташкил қилган бўлса, 2011 йилга келиб ягона солиқ тўлови 6 фоизни ташкил қилди ёки 1996 йилга нисбатан 6,3 марта қисқарди. 2012 йилдан эса саноат соҳасидаги корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкаси 5 фоизни ташкил қилди. (2.1.4-расм).

2.1.4-расм. Ягона солиқ тўлови ставкасининг йиллар давомида ўзгариш динамикаси таҳлили, фоизларда⁴⁸

КБХТ субъектлари фаолиятини айнан солиқ ставкаларини пасайтириш тарзида берилган имтиёзнинг амалиётда самарали ишлаши натижасида улар фаолиятини янада ривожлантириш имконияти юзага

⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасининг ҳисобот маълумотлари асосида тузилди.

келиб, солиқ имтиёзининг берилиши натижасида корхоналарда тежаб қилинган ресурсларни ўз фаолиятларига қайта реинвестиция қилиш имконияти юзага келди. Бунинг натижасида эса солиққа тортиладиган базанинг кўпайишига ҳамда КБХТ субъектлари томонидан Давлат бюджетига тўланадиган солиқлар ҳажмининг ўсиши кузатилди.

Солиқлар, божхона божлари ва йиғимлари, шунингдек, бошқа мажбурий тўловларни тўлаш муддатларини бузганлик учун пеня миқдори кечиктирилган ҳар бир кун учун пеняни ҳисоблаш тартиби сақланган ҳолда, амалдаги миқдорига нисбатан учдан бир қисмига камайтирилди. Шунингдек, янги ташкил этилган кичик корхоналар ва микрофирмаларни режали солиқ текширувларидан озод этиш муддати икки йилдан уч йилга узайтирилди, ишлаб чиқаришни барқарор суръатларига ва рентабеллиги ўсаётган кичик тадбиркорлик субъектлари уч йил давомида солиқ текширувларидан озод қилинди. Амалга оширилган текширувлар натижаларига мувофиқ қўшимча ҳисобланган солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни ҳамда молиявий санкцияларни олти ой давомида тенг улушларда тўлаш ҳуқуқи берилди.

Мамлакатимизда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш улар фаолияти билан бир қаторда ҳисоб ва ҳисобот тизимини ҳам қамраб олмоқда. Янги таҳрирдаги Солиқ Кодексининг амалга киритилиши билан ҳисоботларни электрон алоқа воситалари ва электрон ахборот ташшувчиларда топшартш тартиблари жорий этилди. Ҳисоб тизимини такомиллаштириш ва ҳисоботларни тузиш ҳамда тақдим этишда ахборот технологияларидан кенг фойдаланиш тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга хизмат қиладиган омиллардан бири ҳисобланиши сабабли мамлакатимиз Президентининг 2011 йил 24 августдаги “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 4354-сонли Фармонида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини 2014 йилнинг охиригача солиқ ва молиявий ҳисоботларни

топширишнинг электрон тизимига босқичма-босқич ўтказишни таъминлаш вазифаси белгилаб қўйилди.

Электрон ҳисобот тизимини амалиётга жорий қилиш:

- солиқ тўловчиларга қулайлик яратади;
- солиқ қонунчилигини ижросини назорат қилишни осонлаштиради;
- солиқ тўловчиларга кўрсатилаётган ахборот хизматлар сифатини оширади;
- солиқ сиёсати самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Фикримизча, солиқ ҳисоботларини электрон шаклда тақдим этиш корхоналар маблағларини тежаш ва маблағлардан самарали фойдаланиш имкониятини ҳам беради. Шунингдек, солиқ ва молиявий ҳисоботларни электрон шаклда топшириш механизми ҳисобот топшириш учун кетадиган вақтни тежаш ва ҳисоботларни қайта ишлаш жараёнини автоматлаштиришга ва солиқ тўловчиларнинг бюджет олдидаги мажбуриятларини бажарилиши билан бирга тезкор қарорлар қабул қилиш учун зарур маълумотлар олиш имкониятини яратишга хизмат қилади.

Мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотларни изчил давом эттириш ва тадбиркорлик субъектлари фаолияти учун янада қулай шарт-шароитларни яратиш мақсадида 2012 йил 16 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Статистик, солиқ, молиявий ҳисоботларни, лицензияланадиган фаолият турларини ва рухсат бериш тартиб-тамойилларини қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони қабул қилинди. Ушбу фармонга мувофиқ тадбиркорлик субъектлари томонидан давлат статистика, солиқ ва бошқа органларга топшириладиган ҳисоботлар сони ва даврийлиги қисқариши билан бирга рухсат бериш тамойиллари ҳам соддалаштириладиган бўлди.

Мазкур ҳужжат қабул қилинганга қадар, йирик корхоналар 6 турдаги, микрофирма ва кичик корхоналар учун эса 3 турдаги молиявий ҳисоботлар топшириш тартиби амал қилар эди.

Юртбошимизнинг мазкур фармонига мувофиқ жорий йилнинг 3 чорагидан бошлаб кичик бизнес субъектлари тоифасига кирмайдиган корхоналар “Асосий воситалар тўғрисида”ги ҳисобот ва “Дебитор ва кредитор қарзлари тўғрисидаги маълумотнома”ни, кичик бизнес субъектлари эса “Дебитор ва кредитор қарзлари тўғрисидаги маълумотнома”ни топшириш мажбуриятдан озод этилди. Ушбу ҳисоботлардан олинadиган ахборотлар бошқа статистик ва бухгалтерия маълумотлари билан тўлдириладиган бўлди. Шунингдек, мазкур фармонда давлат статистика, молия, солиқ ва бошқа турдаги ҳисоботларни ҳамда уларнинг даврийлигини қисқартириш, 80 та рухсат бериш тартиб-таомилларини ва 15та фаолият турларини лицензиялашни бекор қилиш ҳам кўзда тутилгани айни муддао бўлди, деб ўйлаймиз.

Ушбу Қонуннинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат қилиб белгиланган:

- тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш;
- рақобатни чеклайдиган рухсат бериш тартиб-таомилларини белгилашга йўл қўймаслик;
- рухсат бериш тартиб-таомилларининг тиниқлиги, очиқлиги ва тушунарлилиги;
- рухсат этиш хусусиятига эга ҳужжатларни бериш тартибига қўйиладиган талабларнинг бирлиги ҳамда бундай ҳужжатлар «бир дарча» принципи бўйича берилиши.

«Бир дарча» принципини жорий этишнинг афзалликлари:

- давлат хизматларининг сифати ва қулайлиги ошиши;
- фуқаролар ва ташкилотларнинг хизматларни олиш тартиби ва шартларидан хабардорлиги ошиши;

- тартиб-таомилларнинг соддалашуви ҳамда уларни амалга ошириш муддатлари қисқариши;

- «бир дарча» технологиясидан фойдаланганда ариза берувчидан идоралараро ахборот алмашиш жараёни яширилади;

- ариза берувчи ўзи ҳақидаги ахборотни бир идорадан олиб, бошқасига тақдим этиш мажбуриятидан озод қилинади. Бу принцип энг кам миқдордаги ҳужжатларни бирон-бир хизматнинг битта мутахассисига фақат бир марта топшириш имконини беради.

Аммо таъкидлаш жоизки, амалга оширилган чора-тадбирларга қарамасдан бугунги кунда КБХТ субъектлари фаолиятини янада ривожлантиришда қатор муаммолар учраб турибди. Мазкур муаммолар ўз вақтида аниқланиб, бартараф этилиши долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Бизнингча, КБХТнинг иқтисодиётдаги мавқеидан келиб чиқиб, уни кенг ривожлантириш заруриятини Ўзбекистонда қуйидаги омиллар ва шарт-шароитлар тақозо этмоқда:

биринчидан, ривожланган мамлакатлар тажрибасига кўра, мазкур соҳа соғлом рақбат муҳитини шакллантиришнинг асосий омили бўлиб хизмат қилади;

иккинчидан, КБХТ фаолияти катта маблағ сарфламасдан, ички имкониятларни ишга солиш эвазига ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ўрта мулкдолар синфини шакллантириш имконини беради;

учинчидан, мамлакатимиздаги қулай шарт-шароит, хусусан, табиий бойликлар, аҳоли сони ва меҳнат ресурслари ўсиш тенденциясининг юқорилиги;

тўртинчидан, КБХТ инфратузилмасининг ривожланаётганлиги мазкур соҳа тараққиёти учун катта молиявий имкониятлар яратиб берилаётгани.

2. Тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш амалиёти

Мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошлаб, банклар томонидан мамлакатимизда барқарор бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг муҳим шартига айланган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш устувор йўналиш сифатида белгиланиб, мазкур соҳага жиддий эътибор қаратиб келинмоқда. Хусусан, ўтган давр мобайнида банк тизимида давлатимиз раҳбарининг кичик бизнесни ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш, қабул қилинган фармон ва қарорларнинг ижросини таъминлаш борасида кенг қўламли чоратадбирлар амалга оширилди. Натижада тадбиркорлик субъектларининг давлат, ҳуқуқни муҳофаза этувчи ва назорат қилувчи органлар билан ўзаро муносабатларида тадбиркорлик ҳуқуқларининг устуворлиги тамойили қонун билан мустаҳкамланиб қўйилди.

Бугунги кунда ҳукуматимиз томонидан КБХТ субъектларини кредитлашга оид қатор қонуний ҳужжатлар қабул қилиниб, унда КБХТ субъектлари учун имтиёзли кредит ва микрокредит хизматлари жорий қилинди. Кредитлаш жараёнлари соддалаштирилди. Тижорат банклари КБХТ субъектларининг молиявий ресурслардан фойдалана олишини таъминлаш мақсадида ўз фойдасининг 25 фоизга қадар миқдорини ажратиш йўли билан имтёзли кредитлаш жамғармасини ташкил этдилар. Тижорат банклари орқали бюджетдан ташқари жамғармалар кредит линияларидан имтиёзли кредитлар берилмоқда. Шунингдек, “Микрокредитбанк” томонидан янги ташкил этилган кичик бизнес субъектларига микрокредитлар ва микролизинг хизматлари кўрсатилмоқда.

Мамлакатимизда микрокредитлар кичик бизнес субъектлари фаолиятини молиялаштиришнинг нисбатан янги шакли ҳисобланади.

Кўпчилик ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида эса, микрокредитлар аллқачон кичик бизнес субъектлари фаолиятини кредитлашнинг муҳим манбаига айланган. Бу эса, кичик бизнес субъектларини микрокредитлашнинг ўзига хос хусусиятлари мавжудлиги билан изоҳланади. Ўз навбатида, кичик бизнес субъектларини микрокредитлашнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- * кичик бизнес субъектларининг сезиларли қисмида банк кредитларидан фойдаланиш учун юқори ликвидли гаров объектларининг мавжуд эмаслиги;

- * кичик бизнес субъектларида айланма маблағларнинг етишмаслиги муаммосининг мавжудлиги;

- * кичик бизнес субъектларининг ўз маблағлари билан кредит ресурсларига бўлган эҳтиёжи ўртасида сезиларли фарқнинг мавжудлиги;

- * тижорат банкларида ресурсларнинг етарли эмаслиги натижасида кредитлашнинг муқобил манбаларига нисбатан талабнинг мавжудлиги.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси томонидан 2006 йилнинг 21 июнида қабул қилинган ҳамда Олий мажлис Сенати томонидан 2006 йил 25 августда маъқулланган “Микромолиялаш тўғрисида”ги Қонун республикада микрокредитлашнинг, шу жумладан, кичик бизнес субъектларини микрокредитлашнинг бирламчи ҳуқуқий асоси ҳисобланади. Мазкур Қонуннинг 4-моддасига мувофиқ, “Микрокредит қарз олувчига тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун энг кам иш ҳақининг минг баравари миқдоридан ошмайдиган суммада тўловлилик, муддатлилик ва қайтариш шартлари асосида бериладиган пул маблағларидир”.

Мазкур Қонуннинг 5-моддасига мувофиқ, “Микроқарз микрокредит ташкилотлари томонидан жисмоний шахс бўлган қарз олувчига энг кам иш ҳақининг юз баровари миқдоридан ошмайдиган суммада муддатлилик ва қайтариш шартлари асосида, шартномада назарда тутилган ҳолларда эса тўловлилик шarti асосида ҳам бериладиган пул маблағларидир”.

Шунингдек, Қонуннинг 6- моддасига мувофиқ, “Микролизинг тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун лизинг тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ энг кам иш ҳақининг икки минг баравари миқдоридан ошмайдиган суммада берилади”.

Шуниси характери, дастлабки (бошланғич) сармойни шакллантиришга кредитлар – микрокредит шаклларида бири, микрофирмалар ва деҳқон хўжаликлари (юримдик шахс мақомига эга) учун энг кам иш ҳақининг 150 бараваригача ва кичик корхоналар ҳамда фермер хўжаликлари учун энг кам иш ҳақининг 300 бараваригача миқдорда бўлади.

Бандлик жамғармаси кредитлари ҳисобидан оилавий тадбиркорлик субъектларига микрокредитлар энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 150 бараваригача миқдорда ажратилади. Бундан ташқари, Бюджетдан ташқари жамғармалар кредит линиялари ҳисобидан кредитлар яқка тартибдаги тадбиркорлар ва юримдик шахс мақомига эга бўлмаган деҳқон хўжаликларига энг кам иш ҳақининг 200 бараваридан ҳамда юримдик шахс мақомини олиб фаолият кўрсатаётган тадбиркорлик субъектларига энг кам иш ҳақининг 1000 бараваридан кўп бўлмаган миқдорда берилади.

Республикаимиз тижорат банклари қарз олувчиларга микрокредитларни шартномавий асосда 3 йилгача муддатга беришни амалга оширади. Микрокредитларни 50 фоизигача бўлган миқдори 1,5 йилга (18 ойга) қадар бўлган муддатда сўндириш шарти билан нақд пул кўринишида берилиши мумкин. Бундан ташқари, Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 19 майдаги 195-сон қарори билан тасдиқланган, “Тижорат банклари томонидан кичик тадбиркорлик субъектларига, деҳқон ва фермер хўжаликларига Имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси ҳисобидан кредит бериш тўғрисида”ги Низом”га мувофиқ, имтиёзли кредит бериш жамғармаси маблағлари ҳисобидан кредитлар бериш муддатлари кредит берилаётган тадбирнинг ўзини қоплашига боғлиқ бўлади, яъни:

- хом-ашё ва материаллар, ярим тайёр маҳсулотлар ҳамда бошқа ишлаб чиқариш захиралари харид қилиш учун зарур бўлган айланма маблағларни тўлдиришга кредитлар кичик тадбиркорлик субъектларига, қоидага кўра, 1 йил муддатгача берилади;

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш учун айланма маблағларни тўлдиришга кредитлар фермер хўжаликларига, шунингдек, юридик шахс бўлган деҳқон хўжаликларига, қоидига кўра, камида 2 йил муддатга берилади;

- инвестиция лойиҳаларини маблағ билан таъминлаш учун кредитлар кичик тадбиркорлик барча субъектларига, шу жумладан юридик шахс бўлган фермер ва деҳқон хўжаликларига тўлов муддатини кечиктириш ҳуқуқисиз 5 йилгача муддатга берилиши мумкин.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишга мўлжалланган айланма маблағларни тўлдириш учун деҳқон ва фермер хўжаликларига берилган кредитларни қайтаришнинг энг узоқ муддати, қайтариш муддатини узайтиришни ҳисобга олган ҳолда, 30 ойдан ошиши мумкин эмас, форс-мажор ҳолатлари бундан мустасно. Фермер ва деҳқон хўжаликларининг қишлоқ хўжалги фаолияти билан боғлиқ бўлмаган айланма маблағлари учун берилган бошқа кредитлар бўйича улардан фойдаланиш муддати, қайтариш муддатини узайтиришни ҳисобга олган ҳолда, 12 ой этиб белгиланади.

Кичик бизнес субъектларини микрокредитлашда берилаётган кредитларнинг фоиз ставкалари муҳим роль ўйнайди. Чунки фоиз ставкаси кредитларнинг баҳоси ҳисобланади. Шу сабабли, кредитнинг фоиз ставкаси қанчалик юқори бўлса, уни қайтариш шунчалик қийин бўлади. Республикамизда микрокредитлардан фойдаланиш учун фоиз ставкасининг миқдори кредит олувчи билан банк ўртасида кредит шартномасига асосланган ўзаро келишув бўйича белгиланади.

Бюджетдан ташқари жамғармалар кредит линиялари ҳисобидан ажратиладиган кредитлар бўйича имтиёзли фоиз ставкаси кредитланадиган

инвестиция лойиҳаларининг йўналишларига боғлиқ ҳолда қуйидаги ҳажмларда белгиланади:

- дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантиришга – Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 1/6 қисми;

- деҳқон ва фермер хўжалиklarини ривожлантириш ва кенгайтириш, қишлоқ хўжалиги техникасини харид қилиш, фермерлик иншоотлари қурилишига – Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 1/3 қисми;

- бевосита ишлаб чиқариш соҳаси, яъни маҳсулотлар ишлаб чиқариш, хом-ашё ва материалларни тубдан қайта ишлаш, хунармандчиликни ривожлантириш, касаначилик меҳнатини ташкил этиш, бинокорлик материаллари ишлаб чиқариш ва қурилиш мақсадлари учун микрокредитлар Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 40 фоизи;

- хизматлар кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш учун, жумладан, аҳолига маиший, тиббий, сайёҳлик-экскурсия ва меҳмонхона хизмати кўрсатиш, автомобиллар ва бошқа техника таъмири бўйича хизмат кўрсатиш, транспорт хизмати кўрсатишни ривожлантириш учун Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 45 фоизи миқдоригача.

Тижорат банкларнинг Имтиёзли кредитлаш махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан ажратилган микрокредитлар бўйича фоиз ставкалари Марказий банкнинг микрокредит берилиши кунда қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади.

Оилавий тадбиркорлик субъектларини микрокредитлаш Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасини 1/4 қисми (бугунги кунда йиллик 3 фоизни ташкил этади) миқдорида имтиёзли фоиз ставкаси бўйича амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес субъектларига берилган микрокредитлар аниқ белгиланган мақсадларга ишлатилади. Бунда асосий мақсадлар сифатида қуйидагилар белгилаб қўйилган:

- кичик ускуналарни харид қилиш;
- ўз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтириш, шу жумладан, уруғлик, чорва моллари, ёш ҳайвонлар, парранда, ем-хашак ва омухта ем, ветеринария препаратлари, ўсимликларни ҳимоялаш кимёвий воситалари, маданли ўғитлар сотиб олиш;
- хом-ашё ва материалларга дастлабки ишлов бериш;
- меҳнат воситалари, хом-ашё, ярим тайёр маҳсулотлар, фурнитура сотиб олиш;
- халқ бадиий ҳунармандчилиги ва амалий санъат буюмларини ишлаб чиқариш;
- ҳунармандчиликни ривожлантириш, касаначилик меҳнатини ташкил этиш;
- сервис хизматларини ва аҳолига маиший хизмат кўрсатишни ривожлантириш;
- соғлиқни сақлаш хизматини ривожлантириш;
- сайёҳлик индустриясини ривожлантириш;
- кичик ҳажмли ишлаб чиқаришларни ташкил этиш;
- Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатлари билан таъқиқланмаган, халқ истеъмоли товарларини ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш (ишларни бажариш) соҳаси билан боғлиқ тадбиркорлик фаолиятининг бошқа турлари.

“Микромолиялаш тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ, микрокредитлар қуйидаги мақсадларга берилиши мумкин эмас:

- илгари олинган кредитлар ёки ҳар қандай бошқа қарзларни сўндириш;
- тамаки ва алкаголли ичимликларни ишлаб чиқариш;
- савдо воситачилик фаолиятини амлга ошириш;

- ишлаб чиқариш мақсадларида фойдаланилмайдиган шахсий мол-мулкни харид қилиш.

Кичик бизнесни микрокредитлашнинг ҳуқуқий базаси такомиллашиб бориши билан уни олиш учун талаб этиладиган ҳужжатларни расмийлаштиришга қўйиладиган талаблар ҳам соддалаштириб борилди. Хусусан, микрокредит олиш учун юридик шахс мақомига эга бўлмаган тадбиркорлар учун атиги 3 та, юридик шахс мақомига эга бўлган тадбиркорлар учун 4 та ҳужжатни тақдим этиш лозимлиги белгиланди.

Жумладан, юридик шахсни ташкил этмаган ҳолда фаолият юритувчи хусусий тадбиркорлар ва деҳқон хўжаликлари микрокредит олиш учун банкка қуйидаги ҳужжатларни тақдим этадилар:

- сўралаётган кредит суммасини кўрсатган ҳолда кредит олиш учун ариза;
- олинаётган кредитдан фойдаланиш мақсадлари албатта кўрсатиладиган бизнес-режа.

Бундан ташқари, хусусий тадбиркор ёки деҳқон хўжалигининг раҳбари паспортини шахсан кўрсатади, унинг кўчирма нусхаси кредит йиғма жилдига тикиб қўйилади.

Юридик шахс мақомига эга бўлган тадбиркорлик субъектлари эса юқоридагиларга қўшимча равишда, Давлат солиқ хизматининг маҳаллий органи тасдиқлаган, охириги ҳисобот даври учун бухгалтерия баланси (1-шакл), дебиторлик ва кредиторлик қарзлари тўғрисида маълумотнома (2а-сон шакл), шунингдек, 90 кундан зиёд қарзга доир солиштириш далолатномалари, молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот (2-сон шакл) – деҳқон хўжаликларидан ташқари.

Оилавий тадбиркорлик субъектлари, яқка тартибдаги тадбиркорлар ва юридик шахс мақомига эга бўлган деҳқон хўжаликларининг ҳамда юридик шахс мақомини олиб фаолият кўрсатаётган деҳқон хўжаликлари, микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликларининг дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантиришга микрокредитлар бериш

борасидаги кредит буюртмасини кўриб чиқиш муддати 5 иш кунидан ошмаслиги керак.

Кредитни расмийлаштириш тартиби кредитни олишга оид буюртномани кўриб чиқишдан бошланади. Кредит буюртномасида қуйидагилар кўрсатилади: кредитдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқий-ташкилий тузилмаси, фаолият тури, устав сармояси таркиби, субъектнинг даромадлилиги ва кредитни қайтариш режаси, мол етказиб берувчи ва харидорлар ҳақидаги маълумотлар, маҳсулот маркетинги, мажбурият ижроси ҳамда миқдорнинг кредит тарихи кабиларни ўрганади.

Шундан сўнг кредит олувчининг кредитга лаёқати таҳлил этилиб, тоифага ажратилади. Биринчи тоифага мансуб бўлганларга кредит умумий асосларда ва имтиёзли тартиб қўлланиши мумкин. Иккинчи тоифага мансуб бўлганларга кредит умумий асосларда ва агар қўшимча ижобий кўрсаткичлар бўлса, маълум имтиёзлар берилиши мумкин. Учинчи тоифага мансуб бўлганларга камдан-кам ҳолларда фақат ликвидли мол-мулк гаровга қўйилганда берилади, бунда юқори фоиз ставкаси белгиланади. Кредит қобилияти учинчи тоифадан паст бўлган қарз олувчилар кредитни қайтариш имконияти етарли эмас деб ҳисобланади ва уларга кредит берилмайди.

Кредит лойиҳаси ва унга таалукли ҳужжатлар тўплами кредит кўмитаси томонидан ўрганилиб, белгиланган тартибда ёзма равишда қарор қабул қилинади. Унга кўра Кредит шартномаси тузилади ёки кредит лойиҳасига банк томонидан кредит ажратмаслиги ҳақида ёзма рад жавоби берилади.

Банкда кредит олувчи учун махсус ҳисоб-рақами очилади, кредит унга ўтказилиб, кредит шартномаси шартлари бажарилиши назорати қилинади. Бу босқичнинг асосий мақсади кредит маблағларидан самарали фойдаланишни таъминлаш, фоиз тўловларини ўз вақтида тўлаб борилиши, шунингдек, кредитнинг ўз вақтида қайтарилишини таъминлашдан иборатдир.

Белгиланган кредитнинг ишлатилиши устидан мониторинг ўрнатилади. У кредитни ўзлаштириш аҳволини назорат қилиб, ундаги ўзгаришлар ва тегишли чоралар кўриш тизимини кўзда тутди. Унинг мақсади кредит ва унга ҳисобланган фоизларнинг ўз муддатида қопланишини таъминлашдан иборатдир. Шунингдек, мониторингнинг яна бир муҳим томони кредитни қоплашнинг иккиламчи манбаи – унинг қайтарилиши таъминотини текшириш ҳисобланади.

2000 йил 21 мартдаги “Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Президент Фармонида тижорат банклари ёрдамида КБХТ субъектларини кредитлаш масалалари банкларни рағбатлантириш орқали бозор дастаклари ва механизми асосида ҳал қилиниши кўрсатиб ўтилди. Шунингдек, кичик корхоналарни, деҳқон ва фермер хўжаликларини кредитлашда иштирок этаётган ҳамда хусусий омонатчилар депозитлар бозорида фаол ишлаётган банклар учун кўшимча солиқ имтиёзлари берилиши банклар билан тадбиркорлар ўртасидаги ўзаро манфаатли ҳамкорликни кенгайтириш учун пойдевор яратди.

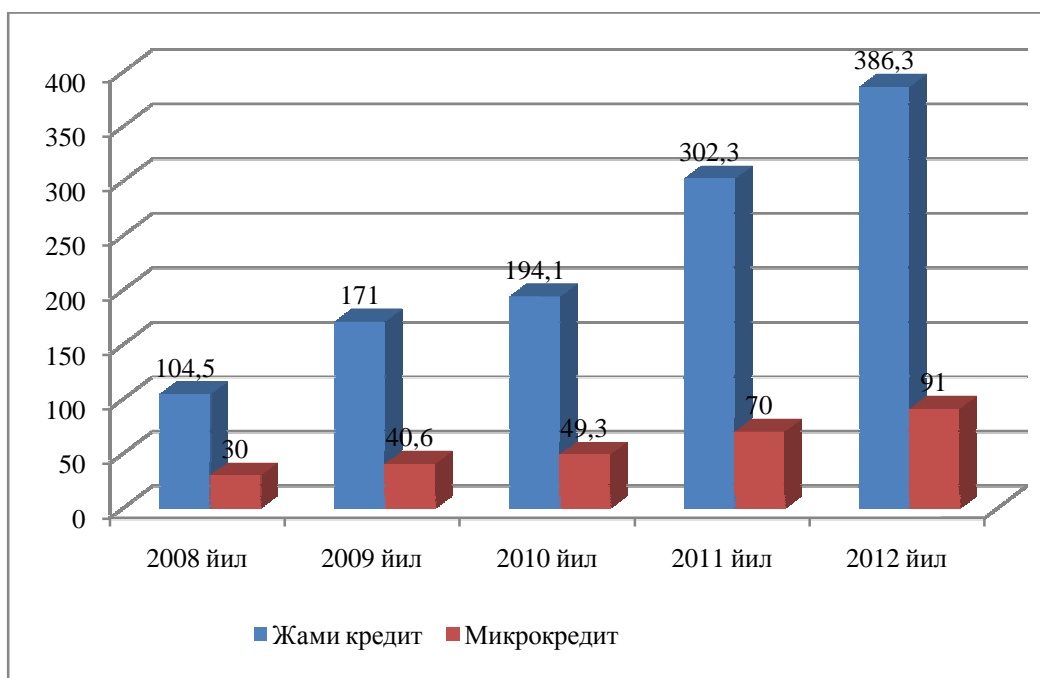
Ҳозирги вақтда КБХТ субъектлари томонидан кредит ва бошқа молиявий хизматларга талабнинг барқарор ўсиши кузатилмоқда. Шунинг учун банк тизимининг асосий вазифаси иқтисодиётнинг реал секторини кредитлашни кенгайтириш, унинг тартибини такомиллаштириш ҳамда янги иш бошлаётган ва қайта ташкил этилаётган корхоналарни қўллаб-қувватлашга қаратилган КБХТ тараққиётини рағбатлантиришнинг янги механизмларини ишлаб чиқиш ва қўллаш ҳисобланади.

Республикамиздаги барча тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш учун амалий ишлар олиб борилмоқда.

Жумладан, АТИБ “Ипотека-банк” томонидан бу борада кўплаб самарали ишлар олиб борилди. Ипотека-банк – Республикамизнинг йирик, барқарор банклари қаторида аҳолининг тўловларини ўтказиш каби чакана

банк хизматлари кўрсатишдан тортиб, корпоратив мижозларга йирик лойиҳаларни молиялаштиришгача бўлган хизматларни таклиф қилувчи универсал банк сифатида ўз ўрнига эга бўлиб келмоқда.

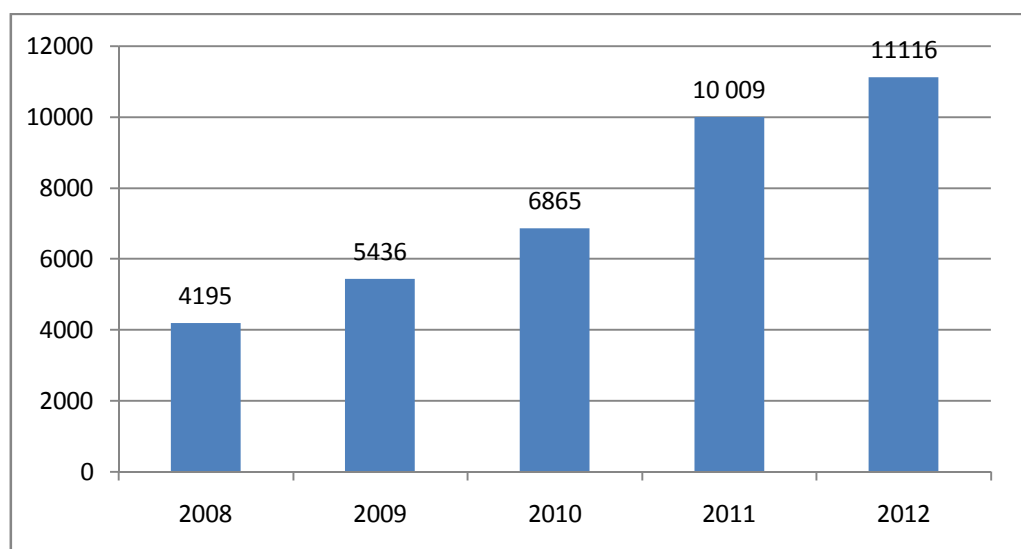
Ипотека-банк томонидан КБХТни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга жиддий эътибор қаратилиб, банкнинг бугунги кунда фаолият кўрсатаётган 37 та филиал ва 118 та мини-банклари орқали 54,0 мингдан ортиқ КБХТ субъектларига турли хилдаги банк хизматлари кўрстатиб келинмоқда. Кичик бизнес вакиллари қўллаб-қувватлаш бўйича ташкил қилинган тадбирлар натижасида, 2012 йил давомида Ипотека-банк томонидан кичик бизнес вакилларига 386,3 млрд.сўм миқдорида кредитлар ажратилиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 1,3 баробар ўсиш суръатига эришилди. 2013 йил 1 январь ҳолатига банк томонидан умумий суммаси 91 млрд. сўмлик микрокредитлар берилди (2.2.1-расм).

2.2.1-расм. АТИБ “Ипотека-банк” томонидан кичик бизнес субъектларига берилган кредитлар ва микрокредитларнинг умумий миқдори (млрд.сўм)⁴⁹

⁴⁹ “Ипотека-банк” АТИБнинг йиллик ҳисоботлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

Бугунги ислохотларда банкларнинг тадбиркорлар билан ҳамкорлиги иқтисодий тараққиётнинг муҳим омилидир. Зеро, тадбиркорликни изга солиш учун зарур бошланғич сармоянинг банк томонидан берилиши кичик корхоналар очишда қўл келиши шубҳасиз. Ипотека-банк томонидан кичик бизнес субъектларига миллий валютада берилган кедитлар ҳисобига 2012 йил давомида 11 мингдан ортиқ янги иш ўринлари яратилди (2.2.2-расм).

2.2.2-расм. АТИБ “Ипотека-банк”нинг кичик бизнес субъектларига берилган кредитлар эвазига яратилган иш ўринлари сони⁵⁰.

Мазкур банк томонидан кўрсатилган микромолиявий хизматларнинг 36,4 фоизи савдо ва умуй овқатланишга, 20,9 фоизи саноатга, 11,6 фоиз маиший хизмат кўрсатиш учун, 9 фоизи қурилишга, 5,8 қишлоқ хўжалигига ва 16,8 фоизи бошқа тармоқларни ривожлантиришга йўналтирилди (2.2.1-жадвал).

⁵⁰ “Ипотека-банк” АТИБнинг йиллик исоботлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан исобланди.

2.2.1-жадвал

АТИБ “Ипотека-банк”нинг кичик бизнес субъектларига ажратилган кредитларнинг тармоқлар бўйича хусусияти, млрд.сўм⁵¹

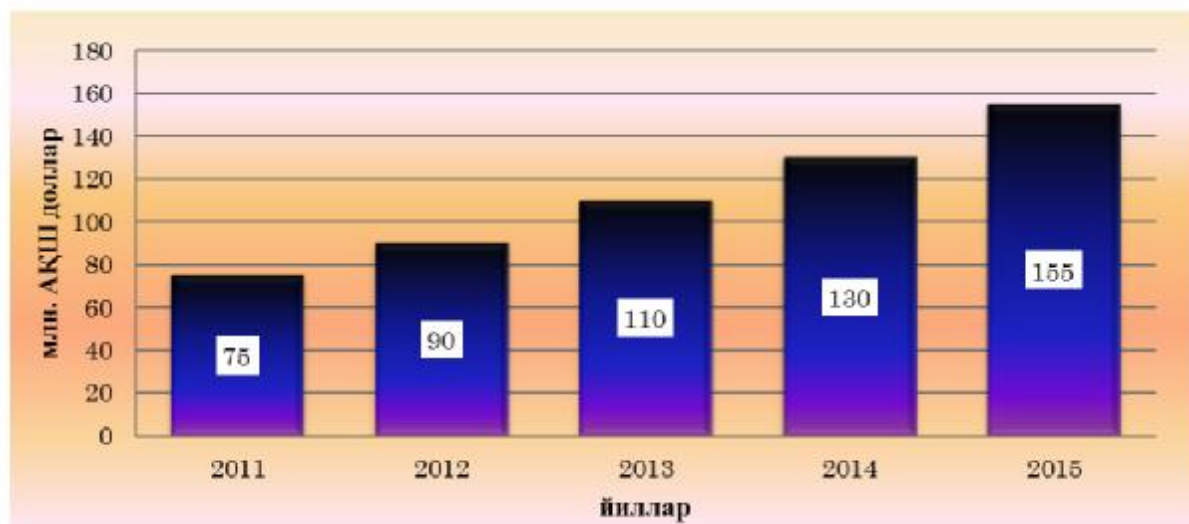
Кўрсаткичлар	Кредит суммаси		Фоизларда	
	2011 йил	2012 йил	2011 йил	2012 йил
Савдо ва умумий овқатланиш	115,3	140,6	38,1	36,4
Саноат	52,0	81,1	17,2	20,9
Маиший хизмат кўрсатиш	55,1	44,9	18,2	11,6
Қурилиш	34,4	34,9	11,4	9,0
Қишлоқ хўжалиги	16,8	22,5	5,6	5,8
Бошқа тармоқлар	28,6	62,2	9,5	16,8

Мамлакатимизда КБХТни ривожлантиришда хорижий инвестициялар кенг жалб этилмоқда. Хусусан, Европа Тикланиш ва Тараққиёт банки, Осиё тараққиёт банки, Ислон Тараққиёт банки, Халқаро Молия Корпорацияси, Германия ривожланиш банки, ОПЕК фонди, Америка ва Япония Эксимбанки, Хитой экспорт-импорт банки кабилар маблағларини банклар орқали реал секторга жалб қилиш ҳисобига молиявий қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги ПҚ-1438-сонли “2011-2015 йилларда Республика молия банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги Қарорига кўра, халқаро молия институтлари ва хорижий мамлакатлар хууматлари томонидан ажратиладиган грантлар ва кредит линиялари

⁵¹ “Ипотека-банк” АТИБнинг йиллик ҳисоботлари маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланди.

миқдори 2012 йида 90 миллион АҚШ долларини, 2015 йилга бориб эса 155 миллион АҚШ долларини ташкил этиши мўлжалланган (2.2.3-расм).

2.2.3-расм. 2011-2015 йилларда халқаро молия институтлари ва хорижий мамлакатлар ҳукуматлари томонидан ажратиладиган грантлар ва кредитлар миқдори.

Ушбу кредит маблағлари, асосан, саноат, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш, аҳолига турли хизматлар кўрсатиш ва айланма маблағларни кўпайтириш орқали янги иш ўринларини яратишга йўналтирилди.

Умуман олганда, тижорат банклари томонидан КБХТ молиялашдаги ижобий ўзгаришлар, аввало, соҳани, ривожлантиришга Ҳукуватимиз томонидан алоҳида эътибор берилаётгани натижасида кредитлашнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси такомиллашиб бориши асосида КБХТ субъектлари томонидан кредит ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари тобора яхшиланиб бораётганлигидан далолат беради.

3. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида тижорат банкларининг КБХТни молиялаштиришга таъсирининг назарий жиҳатлари

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида кредитлаш тизимининг таъсирчанлиги ва аҳамияти кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, фуқароларнинг тадбиркорлик фаолиятини оширишнинг муҳим элементи, ишсизликни бартараф этиш ҳамда ташкил этилган корхоналарни ривожлантириш учун янада ортиб боради.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, айнан, КБХТ жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этишда энг самарали восита, аҳоли бандлигини таъминлаш ва улар даромадлари ошиб боришининг ғоят муҳим омили ҳисобланади. Зеро, Юртбошимиз И.Каримов томонидан “Инқирозга қарши чоралар дастурида кичик бизнесни ривожлантиришни рағбатлантиришга алоҳида эътибор қаратилган. Ушбу чора-тадбирлар солиқ ва кредит имтиёзлари билан бир қаторда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай бизнес муҳитини яратиш мақсадида институционал ислохотларни янада чуқурлаштиришни ҳам ўз ичига олади”⁵², - деб таъкидланиши, ўз ўрнида, тижорат банклари ва кредит институтлари равнақи ва қулай бизнес муҳитини яратиш орқали кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг жадал суръатларда тараққий топиши зарурлигини англатади.

Кичик бизнеснинг ривожланиши қуйидагиларга хизмат қилади:

- янги иш ўринларини яратиш орқали аҳоли бандлик даражасини оширади;
- бозор конъюнктураси ўзгаришига тезкор таъсир этиш имкониятини беради;

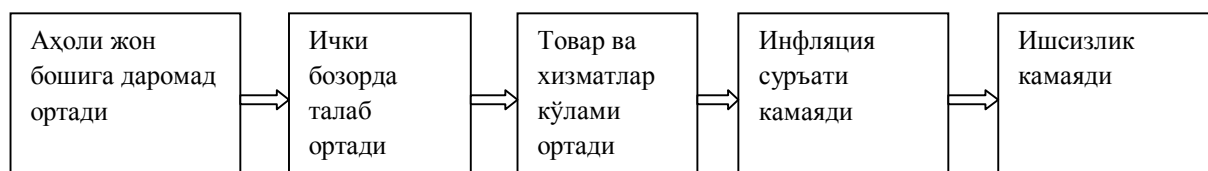
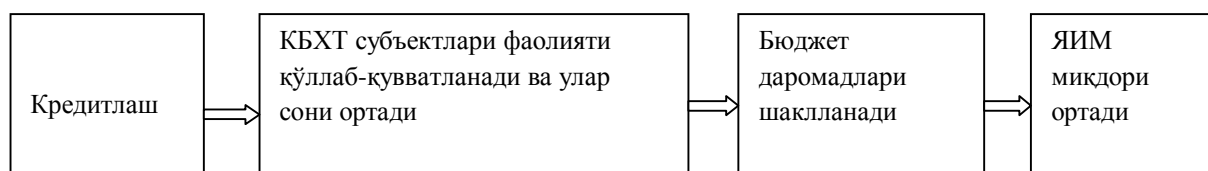
⁵² Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Т.: Ўзбекистон, 2009. 47-б.

- маҳсулотларни қисқа муддатда сотиш ва истеъмол жойларида маҳсулот ишлаб чиқаришни жойлаштиради;

- йирик саноат корхоналари учун бутлочи қисмлар ишлаб чиқаради.

Жаҳон мамлакатлари амалиётида ҳозирги инқироз шароитида бир қатор муҳим макроиқтисодий кўрсаткичларнинг салбийлашуви кузатилмоқда, яъни ЯИМ, аҳоли жон бошига тўғри келувчи даромад пасаймоқда, инфляция суръати, ишсизлик даражаси ортмоқда, бюджет дефицитининг вужудга келиши каби ҳолатлар кузатилмоқда.

Кредитлаш ёрдамида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кўллаб-қувватлаш, улар сонини кўпайтириш орқали улардан олинadиган солиқ тўловларини кўпайтириб бюджет даромадларини шаклланиши орқали ЯИМга таъсир этиши, бу орқали эса аҳоли жон бошига тўғри келувчи даромад миқдорининг ошишига, ички бозорда талабнинг вужудга келиши туфайли товарлар ишлаб чиқариш миқдорининг ошишига, бу эса бевосита инфляция суръатининг камайишига ҳамда ишсизларни кичик бизнесга жалб қилишга таъсир этади ва натижада иқтисодийни қайтадан ислоҳ қилиб боришга кўмаклашади. Буни қуйидаги расм орқали изоҳлашимиз мумкин:

2.3.1-расм. Кредитлашнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишга таъсири⁵³.

⁵³ Тадқиқот натижасида муаллиф томонидан шакллантирилди.

Жаҳон-молиявий иқтисодий инқирози шароитида молиявий нуқтаи назардан номутаносибликлар вужудга келган бир пайтда эндигина ўз фаолиятини бошлаётган ва фаолият юритаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ва унда имтиёзли кредитлар қўламини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Жаҳон тажрибаси тасдиқлашича, имтиёзли кредитлаш, нафақат, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожига қўмаклашади, балки миллий иқтисодиётда молиявий-иқтисодий инқироз оқибатларини бартараф этишга қўмаклашишнинг самарали воситаси ҳамдир. Буларни эса қуйидагича изохлаш мумкин:

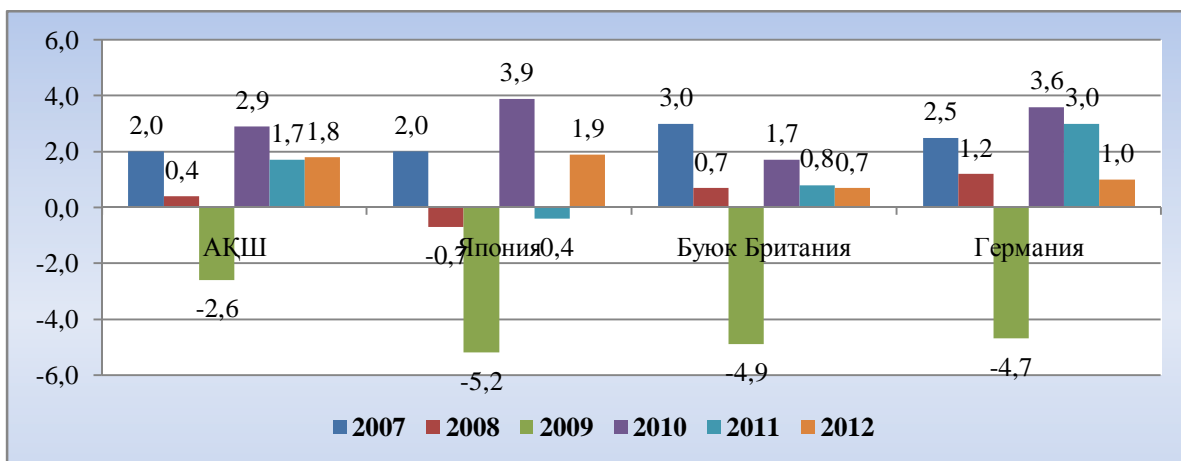
2010 йил якунларига кўра кичик бизнеснинг ЯИМдаги улуши 52,5 фоизни ташкил этган бўлса, 2011 йил якунида 54,0 фоиз, 2012 йилнинг якунларига келиб, 54,6 фоизга етди⁵⁴.

Ҳозирги кунда кўпчилик ривожланган мамлакатларда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози оқибатида ЯИМнинг тушиб кетиши прогноз қилинмоқда. Мисол учун, Европа Иттифоқи томонидан мазкур китъа ҳудудидаги молиявий инқироз келтириб чиқараётган турли оқибатларни бартараф этишга йўналтирилган институционал механизмларни яратиш борасидаги чора-тадбирларга қарамадан, 2012 йилда Жанубий Европанинг тўртта мамлакати – Италия, Испания, Португалия ва Грецияда ишлаб чиқаришнинг пасайиши кузатилди. Евроҳудуддаги ЯИМнинг пасайиши 0,3 фоизни, Европа Иттифоқи бўйича эса 0,2 фоизни ташкил этди⁵⁵. Ривожланган мамлакатлардаги ЯИМ ўсиш суръатларидаги беқарорлик ҳали жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирлари давом этаётганини кўрсатади (2.3.2-расм).

Глобал жаҳон иқтисодиётидаги юқорида баён этилган жиддий муаммолар ҳамда уларнинг дунёдаги кўплаб мамлакатлар қаторида бизнинг мамлакатимиз иқтисодиётига ҳам кўрсатаётган салбий таъсирга

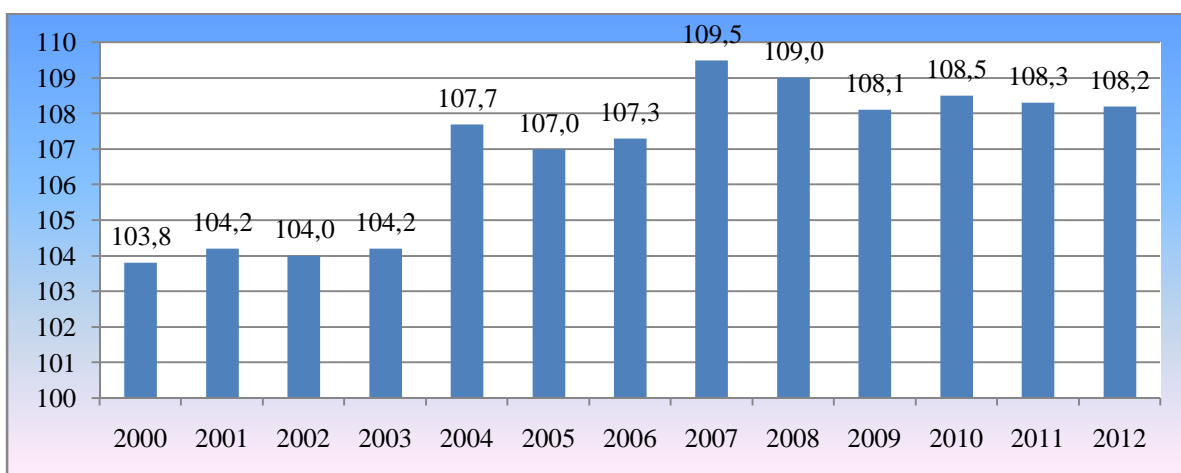
⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитасининг маълумотлари.

⁵⁵ Перспективы развития мировой экономики в 2013 году // <http://www.webeconomy.ru>

2.3.2-расм. Айрим мамлакатларда 2012 йил якунида давлат бюджети тақчиллиги даражаси⁵⁶.

қарамасдан, 2012 йилда юқори ва барқарор ўсиш суръатларини сақлаб, макроиктисодий барқарорлик ва мутаносибликни таъминлаганимиз ўзига хос ижобий кўрсаткич бўлди (2.3.3-расм).

2.3.3-расм. Ўзбекистонда ЯИМнинг йиллар давомида ўсиш динамикаси, фоизда⁵⁷.

2.3.3-расмдан кўринадики, агар мамлакатимизда ЯИМнинг ўсиш суръатлари 2000-2003 йилларда 3,8-4,2 фоиз, 2004-2006 йилларда 7-7,3 фоиз, 2007-2008 йилларда эса 9-9,5 фоиз даражасида кузатилган бўлса, кейинги йилларда жаҳон молиявий-иктисодий инқирози мазкур кўрсаткичга ҳам ўз таъсирини кўрсатиб, ўсиш суръатларида бир оз пасайиш рўй берди. Бироқ, мамлакатимизда чуқур ўйланган ҳолда ишлаб

⁵⁶ Экономическая развития мировой экономики в 2013 году // <http://www.webeconomy.ru>

⁵⁷ Ўзбекистонда Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари

чиқилган ҳамда изчил равишда олиб борилаётган самарали иқтисодий сиёсат натижасида шаклланган омиллар шундай мураккаб шароитда ҳам ЯИМнинг юқори ва барқарор ўсиш суръатларини сақлаб қолишни таъминланмоқда. Бунда айниқса, имтиёзли кредитлашнинг ўрни янада ортиб боради. Чунки КБХТни ривожлантиришда имтиёзли кредитлаш кўламини ошириш орқали ЯИМнинг асосий қисми яратилади. Бу соҳада ҳозирги кунда аҳолининг 75,7 фоизи банддир.

Жаҳонда кўплаб мутахассислар молиявий-иқтисодий инқироз шароитида КБХТ субъектларини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ва уларнинг кредит ресурсларига бўлган эҳтиёжини қондириш муҳимлигини таъкидлашмоқда.

Ўзбекистон Республикасида глобал иқтисодиётда жиддий муаммолар сақланиб қолаётганига қарамасдан бу соҳани янада ривожлантириш ва молиявий-қўллаб-қувватлаш мақсадида қуйидаги тадбирлар амалга оширилмоқда:

1. Хўжалик юритувчи субъектларнинг солиқ юкини янада камайтириш, микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўловининг 2011 йилда 7 фоиздан 6 фоизга, 2012 йилда эса, 5 фоизга туширилиши, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкаларининг камайтирилиши ва айти пайтда уни ҳисоблаш тартибларининг такомиллаштирилиши тадбиркорлик, кичик ва хусусий бизнесни изчил ривожлантириш учун кучли рағбатлантирувчи омиллар яратди.

2. Молиявий, маиший ва бошқа хизматлар кўрсатаётган микрофирмалар ва кичик корхоналар ягона солиқ тўловидан 3 йил муддатга озод этилди. Бунда микрофирмалар ва кичик корхоналар, нодавлат хўжалик юритувчи субъектларни оладиган дивидентларининг инвестицияларга, аввал олинган кредитлар учун ҳисоб-китоб қилишга йўналтириладиган қисми 5 йил муддатга солиқдан озод этилди. Шунингдек, инқирозга қарши чоралар дастурида хўжалик юритувчи

субъектларни текширишлар сонини камида яна 30 фоизга камайтириш кўзда тутилган.

3. КБХТни жадал ривожлантириш билан бирга, хизмат кўрсатиш соҳаси ва касаначиликнинг турли шаклларини кенг жорий этиш, қишлоқ жойларда чорвачиликни ривожлантиришни рағбатлантиришга алоҳида аҳамият берилмоқда.

4. Глобал иқтисодиётда жиддий муаммолар сақланиб қолаётганига “Микрокредитбанк” томонидан микромолиялаштириш тизимида унинг миқдорларига хизмат кўрсатиш учун бир мунча енгилликлар яратилди ва ушбу банк томонидан КБХТ субъектларига бериладиган кредитлар бўйича фоиз ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 10 ноябрдаги ПФ-4051-сонли Фармонида асосан камайтирилди:

- бошланғич сармояни шакллантириш бўйича бериладиган кредитлар учун фоиз тўловлари 5%дан 3%га;
- микролизинг хизматлари бўйича эса 7% дан 5%га туширилди.

5. КБХТни молиялашнинг асосий кредит марказларидан бўлган “Микрокредитбанк”нинг низом жамғармасини 78 млрд. сўмдан 150 млрд. сўмга кўпайтиришга оид Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони қабул қилинди.

6. Янги ташкил этилаётган кичик ва хусусий корхоналарни қўллаб-қувватлаш мақсадида Имтиёзли кредит жамғармасининг ресурс базасини икки баробар ошириш кўзда тутилган. Шу билан бирга, берилган имтиёзларнинг амал қилиш муддати узайтирилди, айланма маблағларни тўлдириш учун бериладиган кредитларнинг энг узоқ муддати 12 ойдан 18 ойга оширилди.

7. Жаҳон бозорида талаб пасайиб бораётган бир шароитда, ички бозорда талабни рағбатлантириш орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолишда ғоят муҳим аҳамиятга эга. Бу вазифани бажаришда ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурини кенгайтириш катта ўрин

тутади. Ушбу дастур доирасидаги лойиҳалар ҳажмини 3-4 баробар кўпайтириш мўлжалланмоқда. Озиқ-овқат ва бошқа истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтиришни рағбатлантириш бўйича қабул қилинган дастурларда мамлакатимиз ишлаб чиқариш корхоналари учун кенг кўламли рағбатлантириш тизими назарда тутилган. Жумладан, улар учун 2012 йилнинг 1 январигача қўйидаги солиқ ва божхона имтиёзлари берилди:

- гўшт ва сутни қайта ишлашга ихтисослашган микрофирма ва кичик корхоналар учун бўшаган маблағларни ишлаб чиқаришни техник қайта жиҳозлаш ва модернизация қилишга мақсадли равишда йўналтириш шарти билан ягона солиқ тўлови ставкасини 50 фоизга қисқартириш;
- тайёр ноозиқ-овқат товарларнинг муайян турларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналарни савдо ва мулк солиқларидан, микрофирма ва кичик корхоналарни ягона солиқ тўловидан озод қилиш.

8. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини молиявий кўллаб-қувватлаш мақсадида 2013 йилда тижорат банклари томонидан жами 6,1 триллион сўм миқдорда кредитлар ажратилиши прогноз қилинмоқда. Жумладан, халқаро молиявий институтлар ва хорижий мамлакатлар ҳукуматларининг имтиёзли кредит линияларини жалб қилишни фаоллаштириш орқали кичик бизнес субъектларини 2013 йилда 110 миллион АҚШ долларидан кам бўлмаган миқдорда молиялаштириш режалаштирилган. Ана шу кредит маблағларини ажратишда асосий эътибор кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг инвестиция мақсадларига, уларнинг бошланғич капиталини шакллантиришга ҳамда микрокредитлаш кўламини кенгайтиришга қаратилади. Шунингдек:

- узоқ ва бориш қийин бўлган ҳудудларда жойлашган, ортиқча меҳнат ресурсларига эга бўлган туман ва шаҳарларда жойлашган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига, деҳқон ва фермер хўжаликларига устувор равишда Тижорат банкларининг имтиёзли

кредитлаш фонди маблағлари ҳисобидан кредитлаш ҳажмларини янада кенгайтириш;

- хизмат ва сервис соҳасини, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашни, истеъмол маҳсулотларини ишлаб чиқаришни кенгайтириш, шунингдек, янги иш ўринларини яратиш бўйича “Микрокредитбанк” акционерлик тижорат банки томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига ажратиладиган микрокредитлар ҳажмини ошириш;

- озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат истеъмол маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи корхоналарни кредитлаш ҳажмини ошириш билан бир қаторда лизинг, факторинг ва савдони молиялаштириш хизматлари кўламини кенгайтириш;

- маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг маҳсулотларини, жумладан, мураккаб маиший техника, мебель ва бошқа маҳсулотларни харид қилиш учун аҳолига истеъмол кредитлари ажратилишини кенгайтириш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилади.

Шунингдек, 2013 йилнинг юртимизда “Обод турмуш йили” деб эълон қилиниши муносабати билан истеъмол товарлари ишлаб чиқариш, хизмат соҳаси ва сервисни ривожлантириш ҳамда янги иш ўринлари яратиш борасидаги лойиҳаларни кредитлаш кўламини янада оширишга алоҳида эътибор қаратилади.

9. Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, қишлоқ жойларда намунавий лойиҳалар асосида янги турар-жойлар барпо этиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан минитехнологияларни сотиб олиш каби инвестиция лойиҳаларига тижорат банклари томонидан 6 триллион сўмдан зиёд кредитлар ажратиш режалаштирилмоқда. Жумладан, 2013 йилда қишлоқ жойларда яқка тартибдаги янги турар-жойлар барпо этишга барча манбалар ҳисобидан 796 миллиард сўм миқдорида кредитлар ажратиш

прогноз қилинмоқда. Шундан 251 миллиард сўм миқдоридаги маблағ Осиё тараққиёт банкининг кредит линияси ҳисобидан берилади.

Ушбу имтиёзлар асосида тадбиркорлик тузилмалари айрим тўловлардан озод қилинган маблағларни инновацияни жорий қилишга, замонавий асбоб-ускуна ва технологияларни харид қилишга, янги лойиҳалар ишлаб чиқиш ва амалга оширишга, ўз маҳсулотларининг рақобатбардошлигини оширишга йўналтириш имконияти яратилди. Ушбу чора-тадбирлар аҳолининг КБХТдаги бандлигини ошириш орқали жами талабни ўстиради, бу эса инқироздан чиқишнинг муҳим омилларидан саналади. Шунингдек, ушбу инқирознинг республикамиз иқтисодиётига таъсирини бартараф этиш мақсадида Юртбошимиз томонидан тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш йўли билан уларнинг ликвидлиги ва тўловга қобиллигини оширишга алоҳида эътибор қаратилиб, уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш, инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги иштирокини фаоллаштириш мақсадида давлат бюджетидан тижорат банклари устав капиталини ошириш бўйича маблағлар ажратилиши белгилаб берилди. Жумладан, КБХТ субъектларини молиялашга ихтисослашган “...Микрокредитбанк устав жамғармасини 72 млрд.сўмга ошириш ва унинг ҳажмини 150 млрд. сўмга етказиш ҳақида қарор қабул қилинди”⁵⁸.

Айтиш мумкинки, банкларнинг устав капитали “ хавфсизлик ёстиқчаси” сифатида ҳар қандай банкнинг барқарор фаолият юритишини таъминлайди. Бундай ҳолат КБХТни молиялаштиришда банклар иштирокини янада кенгайтириш имконини беради. Шу билан бирга аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг узоқ муддатли депозитларини кенг жалб қилиш ҳисобига банкларнинг ресурс базасини кучайтириш, янги хизмат турларини яратиш ва рискларини диверсификациялашда тижорат банклари ва суғурта компанияларининг биргаликдаги амалиётларини

⁵⁸ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009й. 9-б.

янада такомиллаштириш ва кенгайтириб бориш лозим. Чунки, банклар ва суғурта компанияларининг ҳамкорликдаги фаолияти молия бозоридаги рисклар даражасини камайтиришга имкон беради.

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, ҳозирги кунда Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни имтиёзли кредитлашнинг миллий моделини яратишда жаҳоннинг бой тажрибаси ўрганилмоқда ва амалиётга тадбиқ этилмоқда.

Иккинчи боб бўйича хулоса:

Мустақиллик-миллий истиқлол даврида КБХТни ривожлантириш жараёни иқтисодий босқичма-босқич тузилмавий янгилаш, уни эркинлаштириш, хусусий сектор ролини ошириш билан узвийликда амалга оширилди. Бунинг натижасида мазкур соҳада йил сайин ижобий ютуқ ва иқтисодий ўсишга эришганлигини кўриш мумкин. Хусусан, “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” Давлат дастури ижросини таъминлаш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида КБХТнинг ЯИМдаги улуши 2010 йилги 52,5 фоиздан 2011 йилда 54,0 фоизга ошди. 2012 йил 1 январь ҳолатига эса 54,6 фоизни ташкил қилди ва бу кўрсаткич 2000 йилга нисбатан 24,6 пунктга ошди.

2012 йил давомида Ипотека-банк томонидан кичик бизнес вакилларига 386,3 млрд.сўм миқдорида кредитлар ажратилиб, ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 1,3 баробар ўсиш суръатига эришилди. 2013 йил 1 январь ҳолатига банк томонидан умумий суммаси 91 млрд. сўмлик микрокредитлар берилди.

Жаҳон тажрибаси тасдиқлашича, имтиёзли кредитлаш, нафақат, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожига кўмаклашади, балки миллий иқтисодий молиявий-иқтисодий инқироз оқибатларини бартараф этишга кўмаклашишнинг самарали воситаси ҳамдир.

**III-боб. Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий
тадбиркорлик субъектларини кредитлаш амалиётини
такомиллаштириш**

**1. КБХТ субъектларига банк хизматлари амалиётини
ривожлантириш билан боғлиқ бўлган муаммолар**

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузасида ўз ечимини кутаётган, хусусан, тадбиркорликни ривожлантириш шарт-шароитларини янада яхшилаш билан боғлиқ бир қатор масалаларга эътиборни қаратди. Жумладан, “...мамлакатимиздаги ишбилармонлик муҳити жаҳон тажрибасида қабул қилинган бизнесни юритиш мезонларига қай даражада мос келишини доимо кузатиб боришимиз ва тегишли қарорлар қабул қилишимиз зарур”⁵⁹, - деб таъкидлаб, КБХТни ривожлантиришга айнан нималар ҳалақит бераётганлигини батафсил ўрганиб чиқиш ва бу йўналишда амалий қадамлар қўйиш вазифасини белгилаб берди.

Шу муносабат билан диссертация мавзуси юзасидан олиб борилган тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда мамлакатимиз банк хизматлари амалиётида қатор ечимини топмаган муаммоларни аниқлашга муваффақ бўлдик. Улардан асосийлари, фикримизча, қуйидагилардан иборат:

1. Тижорат банклари томонидан КБХТ субъектларини кредитлашдаги муаммоларнинг мавжудлиги. Мазкур муаммога икки нуқтаи назардан қараш мумкин. Биринчиси, КБХТ субъектларини фаол тарзда кредитлашга тижорат банклари ресурс базасининг етарли даражада

⁵⁹ Президент Ислам Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси: Бош мақсадимиз-кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш.//Халқ сўзи. – Тошкент, 2013.№33-34, - 56.

эмаслиги имкон бермаётган бўлса, иккинчиси, кредитни нақд пул шаклида олишдаги чекловлар, юқори ликвидли гаров объектларининг етишмаслиги ҳамда кредит бўйича қарздорликни ундириш масалалари салбий таъсир кўрсатмоқда.

2. Кредитлар бўйича гаровга олинган мулкни сотиш механизмининг такомиллашмаганлиги. Мазкур механизмнинг такомиллашмаганлиги натижасида гаровга олиган мулкларни суд орқали олиб қўйиш жараёни чўзилиб кетмоқда. Гаров объектини сотиш бўйича чиқарилган суд қарорининг ижросини кечикиши тижорат банкининг кўрадиган зарари миқдорининг ортишига сабаб бўлади. Бу эса тижорат банкларининг молиявий ҳолатига салбий таъсирни юзага келтирмоқда. Ушбу зарарни юзага келиши қуйидаги кўринишларда намоён бўлади:

* берилган кредит муддати ўтгандан сўнг даромад келтирмайдиган активга айланади;

* Марказий банкнинг талаби билан муддати ўтган кредитлар 60 ва 90 кунлик муддатлар тугагандан сўнг фоизли даромадлар ҳисобидан балансдан чиқарилади. Бу эса, соф фойданинг камайишига олиб келади.

3. Тижорат банклари томонидан КБХТ субъектларини кредитлашда муддати ўтган кредитларнинг мавжудлиги. Тижорат банклари амалиётида КБХТ субъектларини кредитлашда муаммоли кредитларнинг келиб чиқиши тез-тез кузатилади. Кредитнинг ўз вақтида қайтарилмаслиги банкларнинг нафақат даромадининг камайишига, балки активларнинг ҳам йўқолишига олиб келади. КБХТ субъектларини молиялашда кредитларнинг ўз вақтида қайтарилишига тўсқинлик қилувчи омилларни ички ва ташқи омилларга ажратиб кўрсатиш мумкин. Ички омилларга кредит таъминоти етишмаслиги, ссуда буюртномасини ўрганишда ахборотни нотўғри баҳолаш, банк назоратининг заифлиги ҳамда дасталабки огоҳлантирувчи белгиларларни ўз вақтида аниқламаслик ва улар юзасидан тегишли чоралар кўрмаслик ва ҳ.к. Ташқи омилларга корхонанинг банкрот бўлиши ёки бозорда ўз мавқеини йўқотиши, ички

ижтимоий муаммолар, кредиторларнинг қарзни қайтаришни талаб қилиши ва бошқалар.

4. КБХТ субъектларини микрокредитлаш амалиётини ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатувчи омилларнинг мавжудлиги. Тадқиқотлар кўрсатишича, КБХТ субъектларининг микрокредит олишдаги асосий муаммо гаров таъминотининг мавжуд эмаслиги эмас, балки микрокредитларнинг қисқа муддатлилиги ҳисобланади. КБХТ субъектлари тижорат банкларининг ўз маблағлари ва бюджетдан ташқари жамғармалар кредит линияларидан фойдаланишдаги асосий муаммо нақд пул олиш имконияти чекланганлиги, кафолат берувчининг топилмаслиги, бизнес режаларни тайёрлашда етарли билим ва малакага эга эмаслиги ҳамда кредитни расмийлаштириш харажатлари юқорилигидир. Бундай ҳолат КБХТ субъектларининг тижорат банклари билан ўзаро манфаатли ҳамкорлик олиб борилмаётганлигидан далолат беради. Шу билан бирга, бугунги кунда КБХТ субъектларига қулай молиявий хизматлар кўрсатиш борасида сезиларли ишлар олиб борилаётган бир вақтда, баъзи бир тижорат банкларининг раҳбар ходимлари банк қонунчилигини бузиш, миқдорларга нисбатан қўпол муомала қилиш, миқдорлар банк-ҳисоб варағида маблағ бўла туриб, уларни ўз вақтида ўтказиб беришни ва нақд пул билан таъминлашни пайсалга солиш, нақд пул ва кредит бериш масалаларида тамагирликка йўл қўйиш ҳолатлари учраб турибди. Албатта, Марказий банк ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари бундай ҳолатларни ўз вақтида ўрганиб, аниқлаб келмоқда ва бундай банк раҳбарларига нисбатан қатъий чоралар кўрилмоқда. Шунингдек, КБХТ субъектларининг ҳам банк хизматлари бўйича тўлиқ маълумотга эга эмаслиги, бизнес-режа тайёрлашда малака етишмаслиги, банк қонунчилиги юзасидан ҳуқуқий саводхонлигининг сустлиги ҳам банк хизматлари амалиёти тараққиётига салбий таъсир кўрсатувчи омиллардандир.

Юқорида таъкидлаб ўтилган муаммоларнинг бартараф этилиши, ўз навбатида, мамлакатимизда банк хизматлари амалиёти тараққиётини

таъминлабгина қолмай, КБХТ субъектларининг молиявий ресурслардан фойдалана олишини таъминлаш орқали ҳозирда устувор аҳамият касб этувчи ўрта мулкдорлар синфининг ривожланишига имконият яратади. Шундан келиб чиқиб, диссертациянинг навбатдаги параграфи КБХТ субъектларига банк хизматлари амалиётини такомиллаштириш йўналишларига бағишланади.

2. Тижорат банклари томонидан тадбиркорлик субъектларига банк хизматлари амалиётини такомиллаштириш йўналишлари

Тадқиқотни бажариш жараёнида амалга оширилган таҳлиллар натижаларига асосланган ҳолда, республикамизда КБХТ субъектларига банк хизматлари амалиётини такомиллаштиришга қаратилган тавсияларни ишлаб чиқдик:

1. Тижорат банклари томонидан кредитлаш ҳажмларини оширишда асосий эътиборни миқдор ва аҳолининг, хорижий инвесторларнинг бўш турган пул маблағларини банк депозитларига жалб қилишнинг таъсирчан ва рағбатлантирувчи омилларини яратиш. Хусусан, депозитларни эгасининг биринчи талаби билан чегараланмаган миқдорда қайтариб белишини кафолатлаш, депозит эгаларига манфаат келтирувчи фоиз ставкалари ўрнатилиши кабилардир.

2. Тижорат банкларининг устав капиталига давлат томонидан қўйилган пул маблағларини КБХТ субъектларининг инвестицион харажатларини кредитлашга, давлат фойдасига ҳисобланган дивидендларни эса, мазкур банкларнинг капиталлашиш даражасини оширишга йўналтирган ҳолда, КБХТ субъектларига имтиёзли молиявий хизматлар кўрсатиш учун сарфлаш зарур. Тижорат банклари томонидан КБХТ субъектларининг инвестицион харажатларини кредитлашга йўналтирилиши ўз навбатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 7 февралдаги ПҚ-1474-сонли “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарорида ҳам яққол ўз ифодасини топган бўлиб, унда тадбиркорлик субъектларига, фермер хўжаликларига мини-технологиялар ҳамда ихчам ускуналар сотиб олиш учун бериладиган имтиёзли кредитлар ва лизинг беришни 2010 йилга нисбатан 50 фоизга ошириш масаласи энг устувор вазифалардан бири сифатида қайд этиб ўтилган.

3. Тижорат банкларининг молиявий хизматлардан олинган даромадларини солиқдан озод қилиниши натижасида ҳосил бўлган маблағларни тўлиқ уларни капиталлашиш даражасини оширишга йўналтириш лозим. Ушбу маблағларни қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш мақсадида ташкил қилинаётган кичик корхоналар учун янги усуналар ва технологиялар харид қилиш мақсадларига йўналтириш лозим. Ушбу тадбирнинг амалиётга тадбиқи натижасида қуйидаги амалий натижаларга эришиш мумкин:

- тижорат банкларида узоқ муддатли ресурслар етишмаслиги шароитида, КБХТ субъектларига бериладиган инвестицион кредитлар бериш ҳажми ошади;

- тижорат банкларининг инвестицион кредитлардан оладиган даромадлари миқдори кўпаяди;

- қишлоқ жойларда кичик корхоналар сони, уларнинг ишлаб чиқариш ва молиявий салоҳияти ошади;

- аҳоли бандлиги маълум даражада ошади.

4. Тижорат банклари томонидан берилаётган кредитлар, шу жумладан микрокредитларнинг таъминоти сифатини ошириш мақсадида кафиллик берган учинчи шахсларнинг молиявий ва мулкӣ ҳолатини баҳолаш тартибини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир. Мижозлар аҳволи ва уларнинг кредит тарихи ҳақида маълумотларни йиғиш, қарз берувчилар рискин камайтиришга, қарз олувчиларга эса ўзларининг қарзини қайтариш бўйича яхши кўрсаткичларни ифода этган ҳолда бошқа ташкилотлардан янги қарзларни олишга имкон беради.

5. КБХТ субъектларининг банк хизматларига бўлган талабини ҳисобга олган ҳолда молиявий хизматлар кўрсатувчи ташкилотлар сонини ошириб бориш, асосий эътиборни уларнинг республика ҳудудлари бўйича мутаносиб жойлашувига қаратиш зарур.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, КБХТ субъектларига молиявий хизматлар кўрсатишнинг муаммоларини ҳал этиш бевосита кўп томонлама

манфаатларни ҳисобга олиб, самарали иш олиб бориш орқалигина ўз ечимини топиши мумкин. Шундан сўнгина Ўзбекистон Республикасида молиявий хизматлар кўрсатишнинг ривожланишига, уларнинг моддий ва молиявий маблағлар билан таъминланишига, мамлакатда миллий ишлаб чиқаришнинг ривожланиши, мамлакат экспорт салоҳиятининг кўтарилиши, ишсизлик муаммоларининг ҳал этилишига ва иқтисодиётнинг барқарорлашувига олиб келади.

Учинчи боб бўйича хулоса:

Республикамизнинг иқтисодий тараққиёти, иқтисодий мустақиллиги, халқнинг фаровон турмуш даражаси, қолаверса меҳнат ресурсларининг иш билан бандлик даражаси КБХТнинг ривожини билан боғлиқдир. Бу ҳолат эса корхоналарнинг иқтисодий эркинлигини рағбатлантириш даражасининг ривожланиши билан тавсифланади.

Тижорат банклари томонидан кредитлаш ҳажмларини оширишда асосий эътиборни миқдорлар ва аҳолининг, хорижий инвесторларнинг бўш турган пул маблағларини банк депозитларига жалб қилишнинг таъсирчан ва рағбатлантирувчи омилларини яратишга қаратмоғимиз зарур.

ХУЛОСА

Диссертацион ишда амалга оширилган тадқиқот натижалари куйидаги назарий хулосаларни шакллантириш имконини берди:

1. Мавжуд қонунчиликка мувофиқ моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланиш, ўз тажрибаси ва билими, яратувчанлик ва риск асосида фойда олишга қаратилган ташаббускор фаолиятни – тадбиркорлик; амалдаги қонунлар доирасида ҳар қандай фаолият билан шуғулланиб, шу жумладан, товар ва хизматлар яратиш орқали фойда олишга қаратилган фаолиятни – бизнес; тадбиркорлик субъектларининг қонун доирасида ўз ва ўзга маблағлар ҳамда интеллектуал салоҳияти эвазига яратувчанлик ва риск асосида турли иқтисодий ўзгаришларга тез мослаша олувчи, аҳолининг талабини қондирувчи маҳсулотлар (иш, хизмат) ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш орқали фойда олишга қаратилган ташаббускор фаолиятни – хусусий тадбиркорлик, деб таърифланиши ўринли деб ҳисоблаймиз. Тадбиркорлик яратувчанлиги билан бизнестан фарқланади ва “кичик” сўзи мулк шаклини эмас, балки корхона кўламини тавсифлайди.

2. Ўзбекистоннинг келгусидаги ривожланиш истиқболларини ҳисобга олиб, КБХТ субъектларини таснифлашда фақат ишчилар сонини эмас, балки уларнинг устав капитали миқдори ва маҳсулот сотиш ҳажмлари ҳам асосий мезон сифатида инобатга олиниши зарур.

3. 2001-2012 йилларда Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари томонидан КБХТ субъектларига берилган кредитлар миқдори ўсиш суръатларига эга бўлди ва унинг юзага келишига тижорат банкларининг ўз маблағлари ҳисобидан берилган кредитларнинг ортиб бориш тенденциясига асос бўлди.

4. АТИБ “Ипотека-банк” томонидан КБХТ субъектларига берилган кредитлар, шу жумладан, микрокредитлар миқдори 2008-2012 йилларда барқарор суръатларига эга бўлди. Мазкур ҳолат банкнинг ресурслар базаси мустаҳкамланиб борётганлиги, уни юридик шахс сифатида солиқлардан

озод қилинганлиги ва молиявий хизматлари баҳоларининг паст эканлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот жараёнида республикамизда КБХТ субъектларига банк хизматлари амалиётини такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Тижорат банклари томонидан кредитлаш ҳажмларини оширишда асосий эътиборни мижозлар ва аҳолининг, хорижий инвесторларнинг бўш турган пул маблағларини банк депозитларига жалб қилишнинг рағбатлантирувчи омилларини яратиш.

2. Тижорат банкларининг устав капиталига давлат ва жисмоний шахслар томонидан қўйилган пул маблағларини КБХТ субъектларининг инвестицион харажатларини кредитлашга, давлат фойдасига ҳисобланган дивидендларни эса, мазкур банкларнинг капиталлашиш даражасини оширишга йўналтирган ҳолда, КБХТ субъектларига имтиёзли молиявий хизматлар кўрсатиш учун сарфлаш зарур.

3. Тижорат банкларининг молиявий хизматлардан олинган даромадларини солиқдан озод қилиниши натижасида ҳосил бўлган маблағларни тўлиқ уларни капиталлашиш даражасини оширишга йўналтириш лозим.

4. Тижорат банклари томонидан берилаётган кредитлар, шу жумладан микрокредитларнинг таъминоти сифатини ошириш мақсадида кафиллик берган учинчи шахсларнинг молиявий ва мулкый ҳолатини баҳолаш тартибини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

5. КБХТ субъектларининг банк хизматларига бўлган талабини ҳисобга олган ҳолда молиявий хизматлар кўрсатувчи шаҳобчалари сонини ошириб бориш, асосий эътиборни уларнинг республика ҳудудлари бўйича мутаносиб жойлашувига қаратиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари

1.	Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: НМИУ, 2008 й. 40 бет.
2.	Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистон банк тизини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. – тўлдирилган 2чи нашри. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003.- 7-29 б.
3.	Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистоннинг янги қонунлари. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003.- 30-47 б.
4.	Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳ / А.А. Азизхўжаев, Ф. Абдумажидов, М.А. Аҳмадшаева ва бошқ.; Масъул муҳаррир А.А. Азизхўжаев; ЎЗР Адлия вазирлиги, Тошкент давлат юридик инс-ти. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
5.	«Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида. 2012 йил 2 май.
6.	Оилавий тадбиркорлик тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонуни. 2012 йил 26 апрель.
7.	«Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида. 2009 йил 28 август
8.	Ўзбекистон Республикасининг «Гаров тўғрисида»ги Қонуни. 1998 йил 1 май.
9.	Тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун рухсат бериш тартиб-таомиллари турлари қисқартирилганлиги ҳамда

	<p>соддалаштирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида. 2006 йил 4 апрель.</p>
10.	<p>Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизими такомиллаштирилганлиги ҳамда уларнинг молиявий жавобгарлиги эркинлаштирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида. 2006 йил 10 октябрь.</p>
11.	<p>Тадбиркорлик субъектларига солиқ солиш ва уларнинг ҳисобот бериш тизими тартибга солиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида. 2005 йил 20 декабрь</p>
12.	<p>Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик субъектларини текширишларни янада қисқартириш ва улар фаолиятини назорат қилишни ташкил этиш тизимини такомиллаштириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2011 йил 4 апрелдаги Фармони. // Халқ сўзи, 2011 йил 5 апрель.</p>
13.	<p>Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 4 майдаги “Тадбиркорлик субъектларини текширишларни янада қисқартириш ва улар фаолиятини назорат қилишни ташкил этиш тизимини такомиллаштириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4296-сонли Фармони. // Халқ сўзи, 2011 йил 5 май.</p>
14.	<p>Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 24 августдаги “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4354-сонли Фармони.</p>
15.	<p>Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 4 январдаги «Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни</p>

	кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони.
16.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 29 декабрда “Ўзбекистон Республикасининг 2011 йилга мўлжалланган инвестицион дастури тўғрисида”ги 1455-сонли Қарори.
17.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” давлат дастури тўғрисида”ги 2011 йил 7 февралдаги Қарори.
18.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш ҳажмларини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2011 йил 11 мартдаги ПҚ-1501-сонли Қарори.
19.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик субъектларини ташкил этиш ва давлат рўйхатидан ўтказиш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2011 йил 12 майдаги Қарори. // Халқ сўзи, 2011 йил 13 май.
20.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 27 декабрда “Ўзбекистон Республикасининг 2012 йилга мўлжалланган инвестицион дастури тўғрисида”ги 1668-сонли Қарори.
21.	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Тижорат банкларининг кичик тадбиркорликни ривожлантиришда қатнашишини рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2000 йил 19 майдаги 195-сон қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида” Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 19 мартдаги 79-сонли Қарори.
	II. Президент асарлари
22.	Каримов И.А. “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади”// Т.: “Халқ сўзи” 2012 йил 20 январь.
23.	Каримов И.А. “Ўзбекистон мустақилликга эришиш остонасида”// Т.:

	“Ўзбекистон” 2012 й.
24.	Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. // Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.
25.	Каримов И.А. “Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади” / Т.: “Ўзбекистон”, 2011.-58 б.
26.	Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг “Мамлакатда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” / Т.: “Ўзбекистон”, 2010.-37 б.
27.	Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 18 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги “Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилidir” номли маърузаси // Т.: “Ўзбекистон”, 2010.
28.	И.А.Каримов. “Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир”// Т.: “Ўзбекистон”, 2010.-80 б.
29.	Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари / И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
30.	Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008, 176-б.

31.	Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох қилишдир. Т., «Ўзбекистон», 2005. 82 б.
32.	Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. // Ўзбекистон овози, 2002 йил 23 январь.
33.	Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т.: Ўзбекистон, 1999. - 32 б.
34.	Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: Ўзбекистон, 1997. - 325 б.
35.	Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: Ўзбекистон, 1995. – 267 б.
36.	Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. // Халқ сўзи, 2002 йил 30 август.
37.	Каримов И.А. Ислохотлар стратегияси ва мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтириш. // Халқ сўзи, 2003 йил 18 февраль.
38.	Каримов И.А. Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ижтимоий қатлами Ўзбекистон сиёсий майдонида ўз ўрнини эгаллаши лозим. // Халқ сўзи, 2003 йил 8 октябрь.
39.	Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. – Президент Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 6 декабрь.

III. Соҳага оид меърий ҳужжатлар	
40.	“Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” давлат дастури. 2011 й.
41.	Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг меърий ҳужжатлар тўплами. –Тошкент, 2003.
42.	Ўзбекистон Республикаси банклари томонидан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. // Ўзбекистон Банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонуний ҳужжатлар тўплами (тўлдирилган иккинчи нашри). – Тошкент, Ўзбекистон, 2003–368-б.
43.	Кредит ахбороти миллий институтининг маълумотлар базасини шакллантириш ҳамда банклараро кредит бюросига ва тижорат банкларига кредит ахборотларни тақдим этиш тартиби тўғрисида Низом. 2004 йил 21 май.
IV. Асосий адабиётлар	
44.	Шодмонов Ш.Ш., Ғофуров У.В. Иқтисодиёт назарияси: Дарслик; Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. – Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2010. – 728 б.
45.	Shodmonov Sh.Sh., G’afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik; – Т., IQTISOD-MOLIYA, 2010. – 646 б.
46.	Shodmonov Sh.Sh., G’afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – Т., «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2005. – 784 б.
47.	Абдурахмонов Қ.Х. “Меҳнат иқтисодиёти”. Дарслик. -Т.: МЕННАТ, 2009.
48.	Ш.Р.Холмўминов, Х.М.Ҳакимов, И.А.Боқиева, М.А.Аллаев, А.Т.Маҳкамбоев. “Меҳнат кўрсаткичлари таҳлили”. Ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ, 2004.

49.	Ўлмасов А., Ваҳобов А.В. Иқтисодиёт назарияси: Дарслик. – Т.: «Шарк» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2006. – 480 б.
50.	Камаев В.Д., Ильчиков М.З. Экономическая теория. Краткий курс: учеб. М.: КНОРУС, 2010. – 384с.
51.	Нуреева. Р.М. Национальная экономика: учеб. М.: ИНФРА – М, 2010. – 655с.
52.	Экономическая теория / под.ред. Добрынина А.И., Трасевича Л.С. учеб. СПб.: Питер, 2010. – 560с.
53.	Экономическая теория.: Учебник. /И.К.Станковская, И.А.Стрелец. 3-е изд., испр. – М.: «Эксмо», 2009. – 448 с.
54.	Экономика.: Учебник. /Самуэлсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. 18-е изд.: Пер с англ. – М.: ООО «И.Д.Вильямс», 2009. – 1360 с.
55.	Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник. /Макконнел К.Р., Брю С.Л. 17-изд. - М.: ИНФРА-М, 2009. – 916 с.
56.	Экономическая теория. Микроэкономика-1,2: Учебник. /Под общ. ред. Заслуженного деятеля науки РФ, Г.П.Журавлевой. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: «Дашков и К», 2008. – 934 с.
57.	Экономическая теория.: Учебник. /С.С.Носова. 2-е изд., стер. – М.: «КРОНУС», 2008. – 800 с.
58.	Экономическая развития: модели становления рыночной экономика: Учебник. /Р.М.Нуреев. 2-е изд., перераб и доп.. – М.: «НОРМА», 2008. – 640 с.
V. Қўшимча адабиётлар	
59.	Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2012 йилнинг асосий яқунлари ва 2013 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги

	<p>“2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: “O’qituvchi”. - 2013. – 282 бет.</p>
60.	<p>Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2011 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2012 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича Ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: Иқтисодиёт. - 2012. – 375 бет.</p>
61.	<p>Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 27 январда бўлиб ўтган кўшма мажлисидаги «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир» ҳамда 2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 29 январда бўлиб ўтган мажлисидаги «Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир» номли маърузаларини ўрганиш бўйича ўқув-услубий мажмуа Тузувчилар: Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, У.В.Ғафуров, -Т.: Иқтисодиёт, 2010. - 340 б.</p>
62.	<p>Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоом Каримовнинг “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари” номли асарини ўрганиш бўйича ўқув кўлланма. Тузувчилар: Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, У.В.Ғафуров,</p>

	Б.К. Тўхлиев. -Т.: Иқтисодиёт, 2009.-120 б.
63.	Ходиев Б.Ю., Шодмонов Ш.Ш., Гафуров У.В. Иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация қилиш ва янгилашнинг илмий ва назарий асослари. Илмий-оммабоп рисола. – Т.: ТДИУ, 2008. – 57 б.
64.	Бекмуродов А.Ш., Гафуров У.В. Ўзбекистон – иқтисодиётни модернизациялаш ҳамда ислохотларни чуқурлаштиришнинг янги ва юксак босқичи йўлида: Ўқув қўлланма. – Т.: «Иқтисодиёт» нашр, 2008. – 128 б.
65.	Бекмуродов А.Ш., Гафуров У.В. Ўзбекистонда иқтисодиётни либераллаштириш ва модернизациялаш: натижалар ва устувор йўналишлар: Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2007. – 102 б.
66.	Шодмонов Ш., Гафуров У. Иқтисодиёт назарияси. Маърузалар матни. – Т.: ТДИУ, 2009.
67.	Носова С.С. Экономическая теория. Элементарный курс: учеб.пособ. М.: КНОРУС, 2010. – 510с.
68.	Гукасян Г.М. Экономическая теория:ключовые вопросы:учеб.пособ. М.: ИНФРА-М, 2010 – 224с.
69.	Экономическая теория для бакалавров: учеб. пос./С.С.Носова, В.И.Новичкова. - М.: КНО РУС, 2009. – 368 с.
70.	Экономическая теория: Новейшие течения Запада: /Худокормов А.Г. - М.: ИНФРА-М, 2009. – 416с.
71.	История экономических учений. учебное пособие./Под. ред. В.Автономова, О.Ананьина, Н.Макашевой. - М.: ИНФРА-М, 2009. – 784 с.
72.	Экономическая теория: Экспресс курс: учеб. пос./ кол. авторов; под. ред.

	Грязновой А.Г. и др. 4-е изд., стер. - М.: КНОРУС, 2008. 608 с.
73.	Нешиной А.С. Инвестиция: Учебник. - 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство-торговая корпорация «Дашков-К», 2006, - 376 с.
74.	Шодмонов Ш., Алимов Р., Жўраев Т. Иқтисодиёт назарияси. -Т.: Молия. 2002.
75.	Ғозибеков Д.Г. Инвестицияларни молиялаштириш масалалари. - Т., «Молия», 2003. 332 б.
76.	Деверюкс Дж., Робертс Б. Прямые иностранные инвестиции и благосостояние в странах с переходной экономикой: на примере Центральной Азии. «Экономическое обозрение», №3, август 1998. – С.47.
	VI. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар
77.	«Халқ сўзи» газетаси.
78.	«Менинг мулким» газетаси.
79.	«Бозор, пул ва кредит» журнали.
80.	«Иқтисодиёт ва таълим» журнали.
81.	«Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси» журнали.
82.	«Ўзбекистонда ижтимоий фанлар» журнали.
83.	Журнал «Экономическое обозрение».
84.	Журнал «Российский экономический журнал».
85.	Журнал «Вопросы экономики».
86.	Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари:

	статистик тўплам. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011.
87.	Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари: статистик тўплам. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011.
88.	Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. /№ 3/2011 й.
89.	Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил статистик ахборотномаси, Т., 2010.
90.	Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил статистик ахборотномаси, Т., 2011.
91.	Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил статистик ахборотномаси, Т., 2009.
92.	Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил статистик ахборотномаси, Т., 2008.
93.	Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика Қўмитаси. Ўзбекистон Республикасининг 2006 йил статистик ахборотномаси, Т., 2007.
94.	Ўзбекистон Республикасининг 1999-2006 йиллардаги ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари (қисқача статистик тўплам). Т., 2000-2007.
95.	«LEASEEUROPE» Европанинг йиллик лизинг ҳисоботи, 1987-1998 йй.
	VII. Интернет сайтлари
96.	www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти.
97.	www.uza.uz – Ўзбекистон Республикаси Миллий Ахборот Агентлиги

	расмий сайти.
98.	www.ceep.uz – Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги ҳузуридаги Самарали иқтисодий сиёсат маркази расмий сайти.
99.	www.internetindicators.com – Иқтисодий индикаторлар Интернет веб-сайти.

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари:

1.1. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистон банк тизини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. – тўлдирилган 2чи нашри. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003.- 7-29 б.

1.2. Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни // Ўзбекистоннинг янги қонунлари. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003.- 30-47 б.

1.3. Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни. 2000 йил 25 май // Ўзбекистоннинг янги қонунлари. – Т.: Адолат, 2001. 4-29 б.

1.4. Ўзбекистон Республикасининг «Гаров тўғрисида»ги Қонуни. 1998 йил 1 май. // <http://www.norma.uz>.

1.5. Ўзбекистон Республикасининг «Микромолиялаш тўғрисида»ги Қонуни // 2006 йил 15 сентябрь.

II. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари:

2.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 апрелдаги 56-сон «Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори // Халқ сўзи. – 2005 йил 18 апрель.

2.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Микрофирмалар ва кичик корхоналарнинг ривожланишини янада қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони // 2005 йил 20 июнь.

2.3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Микрокредитбанк акциядорлик тижорат банкни ташкил этиш тўғрисида »ги Фармони // 2006 йил 5 май.

2.4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 10 ноябрдаги ПФ-4051-сонли «Микрокредитбанк акциядорлик тижорат банкининг тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш борасидаги фаолиятини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. Расмий нашр. – Тошкент, 2009. №46.

2.6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Тижорат банкларининг кичик тадбиркорликни ривожлантиришда қатнашишини рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2000 йил 19 майдаги 195-сонли қарорига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида” Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 19 мартдаги 79-сонли қарори.

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари:

3.1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2009.

3.2. Каримов И.А. Мамлакатимизда деморактик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси- Т.: Ўзбекистон, 2010.

3.3. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009.

3.4. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010.

IV. Асосий адабиётлар:

4.1.

V. Қўшимча адабиётлар:

VI. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар:

6.1. Ўзбекистон иқтисодиёти. Статистик ва таҳлилий шарҳ.
Йиллик нашр, 2012. Тошкент-2013 йил 92 б..

6.2.

VII. Интернет сайтлари:

«» «» «» «» «» «» «»